

**OTEVŘENÝ
PROSTOR**

OPEN SPACE

5.–9. února 2020

**Ekocentrum Paleta
Oucmanice, okres Ústí n. Orlicí**

OTEVŘENÝ PROSTOR: Hledají se demokratické, sociální a ekologické politiky

SBORNÍK ZE SEMINÁŘE 2020

**Ekocentrum Paleta, Oucmanice, okres Ústí nad Orlicí
5.–9. 2. 2020**

**OTEVŘENÝ
PROSTOR
OPEN SPACE**
5.–9. února 2020
Ekocentrum Paleta
Oucmanice, okres Ústí n. Orlicí

OTEVŘENÝ PROSTOR: **Hledají se demokratické, sociální a ekologické politiky**

Ekocentrum Paleta, Oucmanice

5.–9. 2. 2020

Otevřený prostor 2020

© Creative commons 2020 Trast pro ekonomiku a společnost a Ekumenická akademie

Editovali: Lucie Sovová, Naďa Johanisová, Filip Siblík

Recenzoval: Vladan Hodulák

Trast pro ekonomiku a společnost

je nezávislý thinktank, který podporuje odborníky i zainteresovanou veřejnost v práci na ekonomických a sociálních modelech, konceptech a praktických řešeních, jež upřednostňují sociální spravedlnost, demokracii a směřování k nerůstové společnosti. K našim prioritám patří otevírání diskuse o problematických předpokladech neoklasické ekonomie a neoliberalismu a o současných environmentálně rizikových vládních politikách, a podpora vzniku, rozvoje a fungování lokálních, etických a demokratických ekonomických alternativ. Trast vydává publikace a pořádá veřejné diskuse, konference a každoroční semináře ve formátu Otevřený prostor.

Trast pro ekonomiku
a společnost

Kontakt: Trast pro ekonomiku a společnost
Údolní 33, 602 00 Brno
e-mail: info@thinktank.cz
www.thinktank.cz

Katedra environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity

nabízí studijní programy (bakalářský, magisterský a doktorský) v oboru environmentální studia. Naši studenti se soustředí na přemýšlení o hlubších příčinách environmentální krize (v kontextu historickém, ekonomickém, sociologickém atd.) a na hledání možných řešení. Protože jde o komplexní mezioborové téma, nepěstuje se u nás pouze frontální výuka či jednoznačné pravdy, naopak: podporujeme kritické myšlení a interaktivní metody výuky. Typické pro naši katedru jsou vzájemnost a společné poznávání, jehož směr není určován pouze vyučujícími, ale výrazně také studenty.

Kontakt: KES FSS MU
Joštova 10, 602 00 Brno
www.humenv.fss.muni.cz

Ekumenická akademie (EA)

je nevládní nezisková organizace, založená roku 1996. Podporujeme alternativní formy ekonomické demokracie (solidární ekonomika, fair trade, družstevnictví aj.), zasazujeme se o zachování demokratické správy veřejných statků (vzdělávání, zdravotnictví, důchodů atd.) a o klimatickou spravedlnost. Usilujeme o dodržování lidských práv a řešení ekonomických, sociálních, genderových a etnických nerovností. Prostřednictvím kampaní, seminářů, kulatých stolů, diskusí, publikací, happeningů a informačních stánků se zasazujeme o vzdělávání veřejnosti a zvyšování povědomí o těchto tématech. Zároveň je přenášíme do praxe v podobě konkrétních projektů. V roce 2004 jsme otevřeli první velkoobchod s fairtradovými potravinami v Česku, v současné době provozujeme jednu z mála fairtradových prodejen. V roce 2011 jsme iniciovali založení družstva Fair & Bio, které provozuje pražírnu fairtradové kávy a zaměstnává znevýhodněné lidi, v rámci podpory potravinové suverenity jsme založili vlastní skupinu KPZ (komunitou podporovaného zemědělství). Členy EA jsou jednotlivci i církve a další organizace z ČR i ze zahraničí a samotná EA je členem mnoha českých i mezinárodních koalic a platform.

**Ekumenická
akademie**

Kontakt: Ekumenická akademie
Sokolovská 129/50, 186 00 Praha 8 - Karlín
tel. 272 733 044
e-mail: office@ekumakad.cz
www.ekumakad.cz

Limity jsme my

je otevřené nehierarchické občanské hnutí zdola proti těžbě a spalování uhlí. Sdružujeme jednotlivce z různých aktivistických i neaktivistických skupin po celé republice. Vznikli jsme v roce 2015 v souvislosti s vládním návrhem prolomit limity těžby hnědého uhlí v Severních Čechách, který by ve své nejhorší variantě znamenal bourání obcí Horní Jiřetín a Černice. Pokračující těžba a spalování uhlí však již dnes neohrožují jen domovy a zdraví Severočechů. Jsou jednou z bezprostředních příčin změn klimatu. Hnutí Limity jsme my se proto zapojuje do globálního úsilí o férové řešení změn klimatu a budoucnost bez fosilních paliv. Vyvíjíme tlak na co nejrychlejší ukončení těžby uhlí v České republice, odstavení uhelných elektráren a spravedlivý přechod na obnovitelné zdroje energie.

Kontakt: Limity jsme my
e-mail: ahoj@limityjsmemy.cz
www.limityjsmemy.cz
www.facebook.com/limityjsmemy

Otevřený prostor 2020 – Hledají se demokratické, sociální a ekologické politiky

V pořadí čtrnáctý seminář Otevřený prostor proběhl v Ekocentru Paleta ve východočeské obci Oucmanice ve dnech 5.–9. února 2020. Tématem setkání byla role politiky v časech rostoucí nerovnosti a ekologické krize. Jak má vypadat funkční demokracie? Jak detabuizovat slova „solidarita, socialismus, levice“? Jaké jsou naše hodnoty a jak je formulovat? Jak čelit neoliberalismu na straně jedné a pravicovému populismu na straně druhé? Jak podporovat tvorbu politiky zdola a vrátit demokracii její mnohovrstevnatost? Stačí reforma, či je potřeba revoluce? Jak skloubit ekologické a sociální politiky? A jak zapojit lidi do vytváření politik, které mohou snížit jejich komfort? Jak spolupracovat napříč generacemi a sociálními vrstvami? A jaké jsou konkrétní kroky k udržitelné a spravedlivé budoucnosti? To byly jen některé z otázek, které daly tomuto semináři vzniknout. V tomto sborníku jistě najdete odpovědi ale spoň na některé z nich.

O technice Otevřený prostor

Semináře typu Otevřený prostor (z anglického Open Space) mají typicky jen široce definované téma, jež se ve skupině účastníků upřesňuje během několikadenního neformálního setkání. Cílem je dát dohromady lidi, kteří mají o dané téma zájem, chtějí sdílet své názory, nápady i praktické zkušenosti. Seminář nabízí prostor k diskusi, třibení argumentů, vzájemnou inspiraci či dokonce plánování společných projektů. Všichni účastníci jsou zároveň posluchači i lektory. Konečná podoba programu se tvoří až v průběhu akce podle zájmu účastníků a za asistence facilitátora. Každý den obvykle probíhají dva až čtyři programové bloky – jeden až dva během dopoledne a další odpoledne. Účastníci zde mohou podobně naladěným zájemcům prezentovat své projekty, témata, otázky k diskusi. Vítaní jsou ale i pasivnější posluchači (tzv. „motýli“ – sedí a jsou krásní). Účastníci mohou též přebíhat mezi jednotlivými bloky od tématu k tématu (tzv. „čmeláci“ – opylují nápady napříč bloky). Z jednotlivých programových bloků se pořizují zápisy pro účely plánování dalších akcí a zprostředkování myšlenek semináře dalším zájemcům.

Předchozí semináře

Seminář, který proběhl ve dnech 5.–9. února 2020, navázal na třináct úspěšných předchozích seminářů Otevřený prostor, pořádaných Trastem pro ekonomiku a společnost ve spolupráci s dalšími organizacemi (2019 – Bydlení jako společenská otázka; 2018 – Cesty ke smysluplné práci; 2017 – Podnikání pro lidi a planetu; 2016 – Místní ekonomika a klimatické změny; 2015 – Jídlo, zemědělství a krajina; 2014 – Komunitní modely financování; 2013 – Růst, či nerůst?; 2012 – Mít, či sdílet?; 2011 – Peníze jinak?; 2010 – Fair trade, free trade, nebo jinak?; 2009 – Energie, decentralizace a udržitelnost; 2008 – Demokratické ekonomiky a udržitelnost a 2007 – O lokálních ekonomikách a udržitelném rozvoji). Sborníčky z minulých seminářů jsou dostupné v elektronické podobě na stránkách www.thinktank.cz.

Obsah

1) Pár slov na úvod	6
2) Jádro vs. obnovitelné zdroje – jak vysvětlit lidem, že atomová energie není řešení?	8
3) Aktivní občan: Příčiny občanské lhostejnosti a možnosti aktivizace	13
4) Občanské shromáždění	16
5) Politický a environmentální žal: co to je a jak se mu bránit?	18
6) Jak (z)měníme pravidla?	22
7) Co je levice? Jak ji skloubit s ekologií?	24
8) Uhlíková daň s redistribucí aneb dvě mouchy jednou ranou	27
9) Změnit systém, ano – ale jak?	30
10) Komunitarismus	34
11) Limity jsme my: hrdinská cesta do politické izolace?	36
12) Jak založit divadlo s politickou a ekologickou tematikou	39
13) Politická a ekonomická demokracie: jak má fungovat, jak funguje a jsme v demokracii schopni vyřešit klimatickou krizi?	42
14) Co když je cílem hry si pohrát?	47
15) Veřejné politiky nerůstu	49
16) Co se povedlo zelenému hnutí České republiky za posledních 20 let?	52
17) Zdroje jsou? Aneb kdo zaplatí spravedlivý přechod	54
18) Klimatická krize a co dál? Mapa ekosystému klimatického hnutí a co v něm chybí	57
19) Kdo upeče koblihu? Ekonomická alternativa pro 21. století	59
20) Strach, naděje a komunikace	63
Seznam účastníků a účastnic	65
Program semináře Otevřený prostor 2020	66

1

Pár slov na úvod

Tento sborník je snahou zachytit – slovem i obrazem – obsah diskusí i atmosféru v pořadí již čtrnáctého semináře typu „otevřený prostor“, organizovaných Trastem pro ekonomiku a společnost s podporou Katedry environmentálních studií FSS MU a dalších organizací. Téma bylo tentokrát explicitně politické. V neveselých a truchlivých politických krajích současnosti, kde si spolu hrají své hry pravicoví populisté, zkostrnatělá levice, podivní oligarchové a mafie, jsme chtěli umožnit setkání lidí, kteří se chtějí angažovat v „jiné“ politice. V takové, která by zohledňovala naléhavá klimatická a environmentální témata současnosti, nebála se zpochybnit různé posvátné krávy typu ekonomického růstu a prosazovala solidaritu, sociální spravedlnost a demokratické přístupy na všech úrovních.

Semináře se zúčastnili studenti, lidé angažovaní v rozmanitých neziskovkách i v hnutí Fridays for Future a Limity jsme my (které bylo, spolu s Ekumenickou akademií, letos spoluorganizátorem), zakladatelé některých zbrusu nových politických stran, lidé s bohatou zkušeností v komunální politice a řada dalších, které téma přitáhlo a kteří se pak spolupodíleli na vytváření programu, který vznikl, jako vždy, až na místě s pomocí zkušeného facilitátora Standy Kutáčka. Hvězdou semináře byl náš norský host, Anders Ekeland, aktivní v levicových politických hnutích od poloviny sedmdesátých let, který mimochodem umí docela dobře česky, dokonce je spoluautorem česko-norského slovníku. Anders v sobě spojoval obě klíčová témata, která jsme si přáli propojit: ekologii a sociální spravedlnost a jeho přednáška o uhlíkové dani s redistribucí (kap. 8) podnítila bohatou diskusi. Z dalších klíčových debat, vážících se k hlavnímu tématu, zmiňme např. diskusi o tom, co je vlastně levice a jak ji skloubit s ekologií (kap. 7), besedu o politické demokracii a jejím vztahu k demokracii ekonomické (kap. 13), diskusi o veřejných politikách, které navrhuje nerůstové hnutí (kap. 15) či rozbor možných finančních zdrojů v českém státním rozpočtu, které by mohly přispět k možné socio-ekologické transformaci (kap. 17).

Témata jednotlivých sezení byla ale pestřejší, někdy hravá (kap. 14), jindy zaměřená třeba na cesty k politickému divadlu (kap. 12) či na pocity, jako je strach či smutek, které nás můžou přepadnout, připustíme-li si v plné míře dosah ekologické a klimatické krize (kap. 5, 20). Snad i proto někteří účastníci psali ve svých zpětných vazbách o tom, že odjíždějí s pocitem „pokory“, nebo že si podnášejí „méně ‚racionální‘ argumentace a více empatie“. K pocitu pohody, který celý seminář rámoval, vydatně přispěla nejen kultivovanost a energie účastníků, ale i místo, kde se seminář tentokrát konal: Ekocentrum Paleta ve východočeské vesnici Oucmanice, umístěné ve velkém renovovaném statku se zajímavou historií a venkovním areálem se zvířaty a ukázkami šetrných technologií. Také lidem v Paletě, kteří o nás pečovali a vařili nám výborná jídla, patří náš srdečný dík. Co se týče vlastního sborníku, děkujeme také politologovi Vladanu Hodulákovi z FSS MU za jeho přemýšlivé komentáře k jednotlivým textům. A v neposlední řadě i Hnutí DUHA a jeho partnerům, kteří přispěli finančně na tisk sborníku.

Na závěr ještě přání: ať vás tento sborník osloví a inspiruje na vašich životních cestách.

Naďa Johanisová, Brno, září 2020

2

Jádro vs. obnovitelné zdroje – jak vysvětlit lidem, že atomová energie není řešení?

Záznam z diskuse, kterou vedl Milan Smrž. Podle poznámek Venduly Couvreur zapsal Milan Smrž.

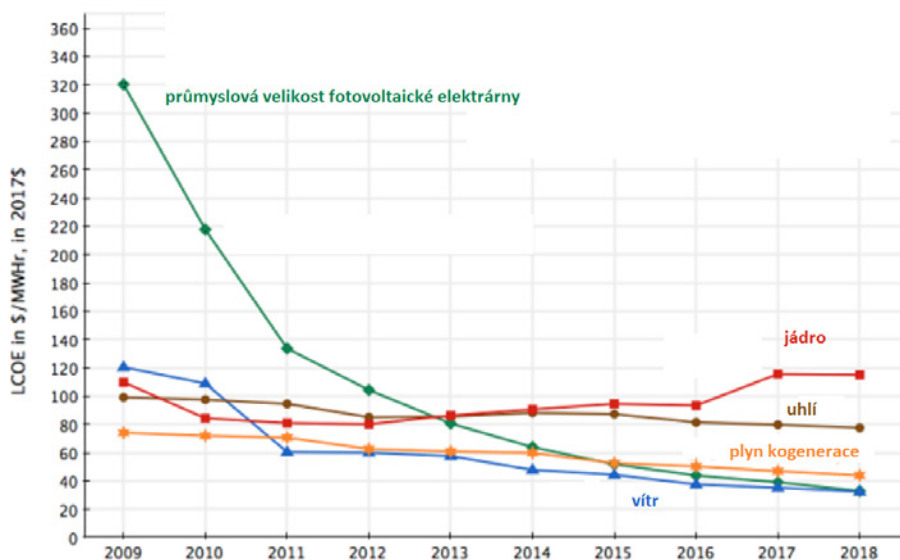
Zbabělost nejit do boje

Ve srovnání s Německem konce 80. a začátku 90. let jsou čeští politici napříč spektrem i v současné situaci ustrašení stavět se proti jádru, protože je to politicky nevýhodné. Hermann Scheer od roku 1988, kdy založil Eurosolar – evropskou asociaci pro obnovitelnou energii, měl odvahu veřejně říkat, že je možné úplné zásobování obnovitelnou energií¹.

Argumenty vs. pocity

Cena jaderné elektřiny

Tvrzení, že jádro je levné, bylo vždy mylné, jelikož všechny elektrárny na světě byly stavěny s pomocí přímých či nepřímých státních dotací. Na evropské úrovni je nutné zrušit smlouvu Euratom, která mj. deklaruje pozitivní podmínky pro jadernou energii a stanoví finanční výhody: dochází k nepřímé podpoře jaderné elektrárny. Stavba je osvobozena od pozemkové daně či DPH (daň se platí pouze na stavební materiál, nikoliv na technologické vybavení). Jaderné elektrárny jsou ze své podstaty nepojistitelné – náklady na pojištění se pohybují mezi 0,20-0,50 eur/kWh. Výrobní cena jaderné energie je podle studie *Temelinomika* společnosti Candole Research (2012) 3,99 Kč/kWh. Tomu odpovídá i navýšení ceny na 92,5 liber za MWh u jaderné elektrárny Hinkley Point C budované ve Velké Británii. Výrobní ceny elektřiny z fotovoltaiky klesly za posledních 10 let o 89 % a u větrné energie o 79 %. I fotovoltaika s akumulací je dnes levnější než jaderně generovaná elektřina. Přiložený cenový graf je převzatý z každoroční zprávy newyorské banky Lazard, která poskytuje poradenství a úvěry velkým energetickým společnostem.

Cena jednotlivých zdrojů elektřiny. LCOE (Levelized Cost of Energy) je celková cena energie, která zahrnuje celkové náklady, tj. investiční i provozní, včetně nákladů na likvidaci zařízení a případných odpadů.

¹ K tomuto možná příliš zjednodušenému tvrzení viz kontrapunkt v závěru kapitoly 15 o nerůstu. Pozn. editorky (NJ)

Spolehlivost a kapacita

„Co s obnovitelnými zdroji energie (OZE), když nesvítlí slunce/nefouká vítr?“ ptají se s oblibou oponenti. Jenže ani jádro nepracuje pořádkem: má variabilní kapacitní faktor, který se v průměru pohybuje okolo 82 % – zbytek jsou odstávky plánované a neplánované (půl napůl). Neplánovaná odstávka jednoho reaktoru například představuje okamžitý výpadek velikosti 500 MW.

Intermittence (časová nepravidelnost) výroby elektřiny z obnovitelných zdrojů je principiálně řešitelná akumulací, k čemuž existuje mnoho variant. Jejich cena se bude i nadále snižovat, ve výhledu se hovoří o ceně 0,05 USD/kWh.

Bez jádra se lehce obejdeme

Celosvětově pochází z jádra jen 1,6 % veškeré energie, u elektřiny se jedná o 10 %. OZE souhrnně, včetně velkých vodních elektráren, tvoří 20 % produkce světové elektřiny.

I při hypotetickém trojnásobném navýšení jaderné výrobní kapacity v následujících dvaceti letech by bylo výsledné snížení emisí skleníkových plynů jen marginální.

Výhody obnovitelných zdrojů energie

Ceny obnovitelných zdrojů se stále snižují. Takto získaná energie je nízkoemisní, což lze ovšem o jádru říci také. Výhodou je, že výroba z OZE může být decentralizovaná, a vytváří tak příležitost pro zapojení nových aktérů (obce, družstva...). Diversifikace zdrojů energie vede k vyšší resilienci.

Nevýhody jaderné energie

S klesající kovnatostí rudy stále roste energie potřebná na získání štěpného materiálu – uranu. Od určitého limitu se celý proces již energeticky nevyplatí. Cena jaderné energie neustále roste z důvodu rostoucích požadavků na bezpečnost, rostoucích nákladů na lepší materiály i nedostatečných zkušeností se stavbou nových typů jaderných elektráren. Pokud by se ČEZ pustil do financování stavby, přijde tak o spoustu peněz. Není vyřešená likvidace odpadu a vysloužilých zařízení. Případná havárie je v podstatě nepojistitelná. K takové události zatím dochází v průměru každých 18 let (havárie Kyštym, Three Mile Island, Černobyl, Fukušima).

Emise skleníkových plynů různých výrob elektřiny

Zdroj: Lenzen, M. (2008) Life cycle energy and greenhouse gas emissions of nuclear energy: A review. Energy Conversion and Management 49, 2178-2199

technologie výroby elektřiny	energetická intenzita (kWhth/kWhel)	emise skleníkových plynů (g CO ₂ -e/kWhel)
těžkovodní reaktory	0.20 (0.18–0.35)	65 (10–120)
černouhelná elektrárna (nová subkrit.)	2.85 (2.70–3.17)	941 (843–1171)
černouhelná elektrárna (superkrit.)	2.62 (2.48–2.84)	863 (774–1046)
hnědouhelná elektrárna (nová subkrit.)	3.46 (3.31–4.06)	1175 (1011–1506)
zemní plyn (otevřený cyklus)	3.05 (2.81–3.46)	751 (627–891)
větrné turbíny	0.066 (0.041–0.12)	21 (13–40)
fotovoltaika	0.33 (0.16–0.67)	106 (53–217)
vodní elektrárny (průtočné na tocích)	0.046 (0.020–0.137)	15 (6.5–44)

Fámy o obnovitelné energii

Větrné elektrárny zabíjejí ptáky

Jistě, ale jiné lidské aktivity zabíjejí mnohem více avifauny (důlní činnost, spalování fosilních zdrojů, lov ryb sítěmi, zdivočelé kočky, skleněné fasády mrakodrapů). To ale není tak vizuálně a emocionálně zajímavé. Záběr na sraženého dravce větrnou turbínou je útokem na city.

Nevyrobí tolik energie, kolik bylo třeba na výrobu zařízení

Častý omyl, který se nezakládá na pravdě. Větrná turbína vyrobí energii potřebnou ke své výrobě a postavení za několik měsíců provozu. U fotovoltaiky je to asi jeden a půl roku ve střední Evropě, na severu více, na jihu méně.

Fotovoltaiku a větrné turbíny nelze recyklovat

Fotovoltaika se běžně recykluje a systém PV-CYCLE dosahuje 96% recyklační míry. Recyklace listů větrných elektráren představuje určitý problém, ale je řešitelný např. v cementářské peci. Recyklace jaderného materiálu je skutečný problém na statisíce let.

Jak argumentovat

Válčit proti existujícím jaderným elektrárnám je neefektivní, větší šanci na úspěch a změnu kurzu má boj proti novým projektům, doplněný o představení racionálního plánu na alternativu. Numerická a faktografická argumentace často nemá dostatečnou sílu, diskusi do velké míry ovládají emoce. V ČR je to dáno částečně historicky – totalita jádro propagovala jako centrální stabilní prvek, který vydrží navždy. Dědictvím minulého režimu je také tendence upínat se k jedinému osvědčenému modelu. Češi jsou národ inženýrů a v technologii mají velkou důvěru. Staří „kádři“ profesori nadále učí na vysokých školách a mladí od nich přebírají jejich rétoriku. Vítr do plachet kritikům dodnes slouží fiasko Topolánkovy vlády – OZE jako fotovoltaický tunel.

Argumentovat je dobré z hlediska vlastního (obecního) zdroje.

OZE jako občanské téma

V Německu či Rakousku funguje řada občanských energetických projektů, často v zemědělských oblastech, které mají nižší spotřebu energie, například Rhein-Hunsrück (100 tis.) nebo Burgenland (278 tis.), ale i ve městech – např. Hassfurt (13,5 tis.) pokryje spotřebu energie pouze z OZE. Tomu také odpovídá veřejná podpora další výstavbě OZE, která je v Německu 80 %, zatímco pro další rozvoj jádra jsou pouhá 4 %. Naproti tomu v ČR je podle výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění z roku 2018 30 % lidí pro rozšiřování jaderné energetiky a 43 % pro zachování současné kapacity.

Mezi odmítáním fosilní energie a veřejnou debatou rozhádanou o možnostech OZE se jaderná energetika často snaží stavět do role „rozumného kompromisního řešení v akutní klimatické krizi“. Do hry ale vstupuje nový faktor: sucho a kůrovec. Bude nedostatek vody, jaderné elektrárny přitom ohřívají či odpařují vodu v řekách (dopad na ekosystémy). Ubývající voda tak znamená nedostatek pro chlazení.

Dalším možným argumentem je apel na kutilskou národu Čechů: snadná instalace fotovoltaiky k výrobě vlastní elektřiny. To může rezonovat s nedůvěrou Čechů ve stát. Centrálně garantovaná jaderná energie vyžaduje náročnou infrastrukturu a dlouhodobé zajištění takového projektu může být pro stát příliš velkým soustem. Decentralizované energetické zdroje tak mohou představovat dobrou alternativu, která je zároveň bezpečná z geopolitického hlediska a problematického zadávání zakázek cizí energetické velmoci.

Technologické perspektivy

Nezvýšíme-li cenu za uhlík, bude docházet k řadě ekonomických perverzít: v Německu by např. mohly hrozit negativní ceny elektrické energie vlivem výroby z OZE a nedostatečného odbytu. Při zvýšení počtu instalací OZE je třeba začít budovat velkoobjemová úložiště energie², především elektrické. Vedle elektrických úložišť lze energii akumulovat do syntetických plynů (vodíku, metanu), do pohonných hmot (metanolu, dimetyleteru či uhlovodíků) nebo do tepla rozžhavených pevných materiálů či roztavených solí. S výhodou lze tyto jednotky umístit do míst stávajících tepelných elektráren, protože tam je k dispozici potřebná infrastruktura.

V konceptu nové energetiky má významné místo umělá inteligence (AI). Již dnes pomáhá AI významně s předpovědí počasí s velkou přesností na desítky hodin dopředu a tak umožňuje připravit rezervní výkony na období očekávané nízké produkce.

Závěr

V rámci klimatického hnutí bychom měli předcházet rozporu mezi těmi, kteří chtějí chránit přírodu a těmi, kteří jsou v rámci rozvoje OZE ochotni část přírody obětovat. Existuje spousta urbanizovaných oblastí, kde je možné OZE umístit, namísto zaboru dalších ploch (např. je umísťovat podél dálnic).

2 Ještě k velkoobjemovým úložištím energie (tzv. akumulačním technikám): Environmentální dopady by neměly být větší, než u jiných současných technologií. Jsou zde nutné katalyzátory, ovšem jedná se o běžně dostupné kovy (Al, Ni, Co, Mo). U akumulace do plynů se jedná o technologie, které jsou již zavedené, s výjimkou akumulace do metanu, která ale již na několika místech na světě běží. Po finanční stránce jsou tyto technologie prozatím náročné. S nárůstem jejich produkce by ale měla cena klesat. Např. u jedné ze základních akumulačních technik, výroby syntetického metanu, se počítá s poklesem investičních nákladů k roku 2050 na hodnotu asi 500 USD/kW, tedy asi na dvanáctinu investičních nákladů na výstavbu jaderné elektrárny.

3

Aktivní občan: Příčiny občanské lhostejnosti a možnosti aktivizace

Záznam z diskuse, kterou vedli
Mojmír Vlašín, Olga Shirobokova
a Markéta Jungová. Facilitoval
Mojmír Vlašín, zapsala Šárka Krčílková.

S ohledem na omezený čas jsme se v diskusi zaměřili na dvě základní témata. Nejprve jsme identifikovali příčiny občanské neaktivity a dále jsme hledali cesty k aktivizaci občanů včetně příkladů dobré praxe.

Co brání lidem být občansky aktivní?

- **Radnice:** Zvolení zástupci přistupují ke své roli způsobem: „Byli jsme zvolení a můžeme si dělat, co chceme“. A lidé obdobně: „zúčastnili jsme se voleb a dál už to není náš business“.
- **Média:** Prostor v médiích je věnován reklamě a pro sdělení z radnice není místo, nebo pokud je, je to nuda.
- **Veřejný prostor:** Veřejný prostor vnímáme často jako něco, co není naše a měl by se o to starat někdo jiný. Postoj „státe/obci starej se“ – necítíme zodpovědnost a nejsme ochotní ji převzít. Postoj „nestarej se“, tedy starej se o své a nestrkej nos do cizích (tedy i veřejných) záležitostí se stal hluboce zakořeněnou společenskou normou. Jde o dědictví státního socialismu, ale nejen to.
- **Nedostatek kladných hrdinů:** Lidé chtějí hrdinu, kterého ovšem vidí jako rytíře ve zbroji a nevnímají, že tím hrdinou na místní úrovni může být každý z nich.
- **Netransparentnost.** Manipulace s informacemi. Zviditelnění informací, prioritizující zájmy určitých skupin, záměrně či nezáměrně, na úkor jiných. Všeobecně špatná dostupnost informací o aktuálních jednáních, rozhodnutích atd.
- **Přehlcenost** aktivitami, informacemi a vlastními problémy, které vedou k neschopnosti najít si čas se nejen občansky angažovat, ale být obecně všímavý ke svému nejbližšímu okolí. Způsob komunikace, neschopnost respektujícího dialogu, naslouchání, porozumění a kompromisu.
- **Uzavírání se v bublinách,** se kterými myšlenkově souzním a které upevňují mé stávající názory a podporují je argumenty. Lidé se málokdy dostávají do situace nutnosti tvorby kompromisu, stejně tak není mnoho podnětů, které by je nutily společenské bubliny opouštět. Zátěž online komunikací, cílené reklamy atd. celý problém ještě více živí.
- **Reaktivnost namísto proaktivnosti.** Radnice reaguje na to, co slyší „v hospodě“, případně co si nechá zjistit průzkumem veřejného mínění, bez ohledu na to, jestli to je skutečný problém, který je potřebné řešit. Populismus.
- **Přílišná důvěra v politiky.** Oni byli zvoleni, a tedy vše vyřeší za nás a já se v tom už nemusím angažovat.
- **Nedůvěra a frustrace z politiky.** Nemá smysl volit a snažit se cokoli měnit, protože se stejně nic nezmění.
- **Oddělené vnímání.** Vnímáme různé úrovně systému jako oddělené světy, které spolu nesouvisí. Nevnímáme svět v souvislostech, proto naše aktivity v osobním a občanském životě mohou jít i proti sobě.
- **Nedostatek možností** nebo našich schopností cvičit občanskou aktivitu v různých kontextech našich každodenních životů. Nejsme k aktivní účasti vedeni vzdělávacím systémem a často ani výchovou.

Jak aktivizovat občana?

Jak definovat aktivního občana? Je aktivní občan ten, který sleduje dění v politice na mezinárodní, národní či lokální úrovni? Nebo je to ten, který podepisuje petice, či protestuje? Nebo je to ten, který chodí k volbám? Nebo ten, který je členem místního okrašlovacího spolku? Každý z účastníků diskuse má hranice toho, co považuje za „aktivní“, jiné. Není tedy asi důležité hledat shodu na tom, kde hranice leží, ale vytvářet škálu pestrých příležitostí pro aktivizaci a zapojení lidí na nejrůznějších úrovních. Důležité je si nějakou úroveň aktivity najít, být v ní činný, ale zároveň neprohlašovat, že jiné úrovně nemají cenu.

Důležitou cestou k aktivizaci občanské společnosti je **podpora rozvoje místních komunit a spolků**, které lidé tvoří spolu. Společný prožitek, ať už se jedná o vytvoření amatérského divadelního představení nebo vysazení aleje stromů, pomáhá vytvářet blízké vazby mezi lidmi, pochopení, důvěru, respekt a společný zájem. Tam, kde existuje síť dobrých sociálních vztahů, se lidé mohou vzájemně podpořit, jsou vnímavější. Zároveň tyto komunity mohou být prostředím, kde se lidé učí společně plánovat, rozhodovat na základě konsensu a komunikovat. Učí se zde ale i převzít a sdílet zodpovědnost. Důležitou roli zde může hrát právě radnice, která může podpořit vznik komunit finančně nebo třeba tím, že jim poskytne prostor pro jejich fungování. Někdy je užitečné přinést do obce energii zvenčí. Takhle například fungoval projekt Lidé lidem, kde docházelo k aktivizaci lidí v odlehlých obcích formou pořádání pravidelných setkání, hledání potřeb místních obyvatel a nabídkou vzdělávacích workshopů na nejrůznější témata od počítačových dovedností, právní povědomí, podnikání hrou atd.

Radnice může hledat způsoby, jak zapojit veřejnost do rozhodování například formou participativního rozpočtu nebo plánování. Občané tak mají možnost přímo rozhodnout, na co bude vynaložena část rozpočtu. Tímto způsobem dochází k předávání moci a spoluzodpovědnosti občanům a záležitost se stává jejich, ne cizí. Diskutovali jsme také příklad, kdy radnice investovala prostředky do vysazení aleje stromů. Do realizace projektu se zapojili i místní občané, ale kvůli nedostatečné komunikaci s majitelem pozemku projekt skončil nezdarem a demotivací těch, kteří se vysazování sami účastnili. Je tedy důležité předcházet negativním prožitkům a zapojit do diskuze všechny strany včas.

Komunikace: Důležitou součástí občanské společnosti je schopnost dialogu. Je proto třeba hledat cesty, jak kultivovat způsob komunikace, schopnost naslouchání, empatii, vzájemné pochopení. K tomu vedou například znalosti a osvojení pravidel nenásilné komunikace (nonviolent communication, www.cnvc.org), facilitace, řešení konfliktů atd. Zazněl ale i názor, že tyto techniky nejsou řešením v agresivním prostředí, kde opozice využívá prostředků vyhrožování.

Zviditelňování příběhů „obyčejných“ hrdinů a příkladů dobré praxe, které mohou ukázat, že lze věci změnit a že ke změně může přispět každý z nás. Existuje například projekt „Učíme se příběhy“ <http://www.ucimesepribehy.cz>, který mapuje pozitivní příběhy lidí, kteří tvoří občanskou společnost a jsou inspirací pro ostatní. Ale třeba i projekt <https://www.laskavost.cz>, který hledá a zviditelňuje příběhy dobrosrdečných lidí, jež dělají neobyčejné věci pro své okolí.

K tomu, aby lidé byli občansky aktivní, musí být vedeni, a to v ideálním případě od dětství. Nezapustitelnou roli hraje rodina. Je pravděpodobné, že pokud jsou aktivní rodiče, budou aktivní i jejich děti. Respektující **výchova a vzdělávání, ať už formální nebo neformální**, podporuje to, že z dětí vyrostou dospělí, kteří se budou vzájemně respektovat.

V diskusi jsme se dotkli i tématu potenciální změny formy řízení organizací na základě knihy „Budoucnost organizací: průvodce budováním organizací v 21. století na základě evoluce lidského uvažování“ (Frederic Laloux). Současná převažující hierarchická forma řízení organizací vede totiž (převážně, ale ne vždy) k tomu, že lidé na nejnižší úrovni mají malou moc a malou možnost změnit pravidla fungování. V současné době se už ale objevují i modely řízení, kdy je moc a zodpovědnost sdílená, což vede k potřebě sebeřízení a aktivní účasti. Přestože tyto modely už v řadě organizací fungují, je otázka, zda je v současné době vůbec představitelné je aplikovat i v oblasti státní a veřejné správy.

4

Občanské shromáždění

Záznam z diskuse, kterou vedl
Milan Smrž. Zapsali Ivana Sládková
a Milan Smrž.

Občanské shromáždění (citizens' assembly) je skupina lidí, která by měla představovat reprezentativní vzorek dané společnosti. Je daná jako procento celkového počtu obyvatel a svým složením statisticky odpovídá složení obyvatelstva. Účelem shromáždění je prostřednictvím diskuse získat názor veřejnosti na určité téma.

Více o tomto způsobu rozhodování napsal Tomáš Gardelka na portálu Digitální demokracie: digitalnidemokracie.cz/2018/10/29/nova-vrstva-demokracie-obcanske-shromazdeni-v-irsku.

Občanská shromáždění fungují například na Britských ostrovech. V Anglii se v nich řešila pobrexitová politika, otázky migrace a obchodních vztahů. Ve Skotsku a Irsku shromáždění řešila regionální otázky.

Jak shromáždění funguje prakticky? Organizátoři zatelefonoují náhodně vybraným občanům, a nabídnou jim možnost se zapojit. Jednání probíhá trochu jako místní referendum, a účastníci shromáždění na něm diskutují konkrétní téma, např. sňatky homosexuálních párů. Shromáždění probíhá o víkendu jako setkání v hotelu, kde vystoupí experti k tématu s názory pro a proti. Účastníci o tématu diskutují, další víkend pak probíhá hlasování. Ve Velké Británii dostávají účastníci zdarma ubytování a stravování, a navíc finanční odměnu. Při víkendovém jednání jsou občané v hotelu uzavřeni (obdobně jako při volbě papeže). Výsledek hlasování pak slouží jako doporučení vládě.

Do shromáždění není možné se samostatně přihlásit, účast je možná jen, pokud je člověk vybrán náhodně, z důvodu reprezentativnosti vzorku. Občanský shromáždění obdobně fungovala už v antickém Římě, tam však platilo, že kdo byl vybrán a neúčastnil se, platil pokutu, neměl-li více než 5 dětí.

V diskusi jsme se zamysleli nad tématy, které by mohlo případné občanské shromáždění diskutovat v Praze. Byla mezi nimi regulace turismu, doprava a problém aut ve městě. Na celostátní úrovni nás napadlo téma jaderné energie.

5

Politický a environmentální žal: co to je a jak se mu bránit?

Záznam z diskuse, kterou vedl a zapsal
Pavel Holubec.

Environmentální žal nebo také *ekologická úzkost* je **psychologická reakce** na ztráty způsobené změnou klimatu či ničením životního prostředí, což pro některé lidi představuje velkou osobní zátěž. Lze to přirovnat k reakci na ztrátu blízkého člověka anebo k traumatizujícím zážitkům v důsledku válek a přírodních katastrof. Oproti těmto tématům, s jejichž zpracováním nám psychologové a terapeuti umí pomoci, se environmentální žal vyznačuje buď *dlouhodobou* složkou (např. ekologové a vědci, kteří už desítky let pozorují, jak jejich varování politici a ekonomové neberou dostatečně vážně, mohou na své veřejné působení zcela rezignovat) anebo tím, co se nazývá *pre-traumatická stresová porucha* (na rozdíl od poruchy post-traumatické, kterou mohou trpět civilisté i váleční veteráni, hasiči, zdravotníci nebo vysídlení obyvatelé), kdy už jen očekávání děsivé budoucnosti může mít podobný psychologický dopad jako skutečná událost.

I v psychologii jde o poměrně nový pojem, leč i ten už začal pozvolna pronikat do českého povědomí – věnovalo se mu tematické číslo Sedmé generace (6/2018) a zabývá se jím terapeutka Zdeňka Voštová, kterou postupně oslovily Deník referendum, Český rozhlas a týdeník Respekt (viz závěr článku)³. Od roku 2019 se tak pojem environmentální žal dostává i do širšího mediálního proudu. Díky tomu si můžeme uvědomit, že např. klimatická změna není otázka čistě vědecká, technická či politická, ale že má i významnou psychologickou složku – každého z nás se tak může dotýkat jiným způsobem. A obdobně rozmanitě mohou být i cesty, jak se s takovýmto náročným až traumatizujícím tématem vyrovnávat.

Tato rozmanitost je patrná i v **důvodech, které k tématu přitáhly účastníky setkání**:

Pavel: Politický žal mi přijde něco jako environmentální žal, kdy je člověk v depresi, že nemůže nic dělat, a trpí pocitem, že běh věcí nemůže nijak ovlivnit.

Vendula: Očekávání potomka změnilo můj pohled a vnímání zodpovědnosti.

Šárka: S environmentálním žalem jsem se setkala na vlastní kůži, kdy jsem si uvědomila rostoucí úzkost a obavy z budoucnosti, a to, že by mě frustrace, pokud jí nebudu čelit, mohla paralyzovat.

I v takto malé skupince jsme tak pojmenovali **projevy environmentálního žalu**, jak je na svém webu popisuje Zdeňka Voštová: „Lidé zpravidla prožívají strach o budoucnost svou i svých dětí, hluboký smutek z devastace přírody, vztek na společnost, že na současnou krizi adekvátně nereaguje, pocity viny, že k tomuto stavu také svým způsobem života přispívám nebo že zkrátka nedělám dost. Zastřešující emocí je bezmoc, pocit, že není v mé osobní moci neradostně vyhlídky do budoucna zvrátit.“

Od osobních zážitků a uchopování tématu jsme se dostali zejména k tomu, jak si s danými pocity poradit. Výchozím bodem budíh pojmenování toho, **v čem vlastně psychologická nebo terapeutická pomoc spočívá**: v praktické rovině jde o to, abychom mohli fungovat v každodenním životě a např. zpráva o rekordních teplotách či pohled na uschlé lesy nás na zbytek dne neuvrhly do stavů úzkosti, deprese, či paralýzy, kdy si ani neuvaříme oběd. Psychologická pomoc tedy neznamená, že klimatická změna přestane ovlivňovat naše životy, ale to, že i na zdrcující realitu budeme schopni adekvátně reagovat.

V teoretické rovině nám v tom může pomoci koncept **Pěti stádií klimatického žalu**, který vypracoval klimatolog Steve Running na základě práce psycholožky Elisabeth Kübler-Rossovové, nazvané *Pět fází smutku*, která popisuje proces, kterým procházejí pozůstalí či ti, kdo se dozvěděli, že mají nevyléčitelnou nemoc. Profesor Running si uvědomil, že *mezi reakcí na zprávu o těžké nemoci či umírání a reakcí na zprávy o klimatické změně existuje paralela*. Tento proces mívá pět fází:

- 1) **Popření.** I popření má svůj psychologický význam, funguje jako obrana a může trvat dost dlouho. Lidé *nevěří* zprávám o klimatických změnách, *odmítají* diagnózu smrtelné nemoci, anebo *popírají*, že tabák či alkohol ničí zdraví.
- 2) **Vztek.** V této fázi mají hlavní slovo *hněv* a *agrese*. Lidé v této fázi lze zařadit do dvou kategorií: jedna skupina si agresivně hájí svůj pracně vydaný životní styl (a např. ekology *nálepkují* jako

³ Pozn. editorky (NJ): V českém prostředí se environmentálním žalem již několik let zabývá i prof. Hana Librová z Katedry environmentálních studií FSS MU, v zahraničí pak už několik dekad např. Joanna Macy (viz i u nás vydanou knížku *Myslet jako hora* autorů John Seed, Joanna Macyová, Pat Flemingová a Arne Naess , Abies, 1992).

ekoteroristy, případně *spílají* doktorům či politikům), kdežto ve druhé skupině jsou angažováni lidé, kteří věnují hodně času a energie odvrácení blížící katastrofy nebo nemoci, ale *narážejí na nezájem, odmítání či nepochopení ostatních*, což vede k frustraci či hněvu. Vztek a smutek jsou často dvě strany téže mince a úzce souvisí s pocitem *bezmoci*. Které z těchto pocitů převládá je ovlivněno zejména vlastním osobnostním nastavením.

- 3) **Smlouvání.** Tato fáze se podobá popření, neboť lidé mají tendenci ignorovat negativní zprávy a *upínat se* na ty pozitivní, ale přitom je zjevné, že alespoň část *nepříjemné pravdy* už k nim došla: „chápu, jaderná energetika má určitá rizika, ale protože v Česku moře ani zemětřesení nemáme, tak nám katastrofa jako ve Fukušimě v žádném případě nehrozí“. Jiný způsob smlouvání může být *převrácení* negativních zpráv v něco pozitivního: „když už přijde to globální oteplování, tak tu alespoň budeme moci pěstovat banány“.
- 4) **Deprese.** Na řadu lidí dolehne pocit *bezvýchodnosti* celé situace. Lidé v této fázi už nevěří, že by se podařilo environmentální krizi zastavit či postup nemoci zvrátit. Nechají se těmito pocity a myšlenkami na černou budoucnost zavalit a mohou se dostavit *poruchy spánku* nebo myšlenky na *sebevraždu*. Dříve zapálení ekologové se tak mohou od klimatického hnutí zcela *odpojit* (aby jim už nikdo negativní zprávy nepřipomínal) a političtí aktivisté přestat chodit k volbám, protože „ty přeci nemůžeš nic změnit“.
- 5) **Smiření.** Teprve v této poslední fázi lidé v *klidu přijímají realitu a na základě dostupných faktů hledají možnosti k řešení*. Uvědomují si, že nejistota a změny jsou součástí naší existence, a ač je budoucnost principiálně nejistá, tak nejlepší způsob, jak jí ovlivnit, je *účastnit se* na jejím spoluvytváření.

Co se praktické roviny týče, důležité je umět **rozlišit stav světa od stavu vlastní mysli**. Reálně jde často o to, *přestat „racionálně“ řešit problém* (např. klimatickou změnu) a místo toho začít *vnímat vlastní pocity*. Tak jako neutečeme před materiálními požadavky typu zajištění bydlení a peněz, tak neutečeme ani před svými duševními stavby. Teprve *emoční přijetí* totiž často *otevívá cestu k vysvětlování a racionální argumentaci*.

Jednou z technik, která k takovému přijetí pomáhá, je **nenásilná komunikace**.

A pro hlubší práci s vlastními pocity a jejich spojitosti s širšími společenskými problémy lze použít **Metodu, která obnovuje spojení (Work That Reconnects)** Joanny Macy a Chrise Johnstona. Tato technika nás provází čtyřmi stadii transformačního procesu, opírajícího se o mýtickou cestu hrdiny, moderní psychologii, spiritualitu, hlubinnou ekologii a integrální vědu:

1. stadium: *Vycházet z vděčnosti.*
2. stadium: *Uctění bolesti, kterou cítíme pro svět.*
3. stadium: *Nalezení nového pohledu.*
4. stadium: *Jít dál a vytrvat.*

(O obou metodách se lze více dozvědět z odkazů na konci článku.)

Práci s emocemi a různé osobní recepty ilustruje i **záznam z diskuse**:

Šárka: Co funguje mně proti frustraci z toho, že některé věci nedokážu změnit? Věnovat pozornost sama sobě, hledat zdroje energie – dělat si drobné radosti každý den, dobře spát, jíst, pečovat o přátelské vztahy, být k sobě laskavá, být v přírodě, fyzická aktivita, omezit informace a aktivity, které rozptylují moji pozornost a podporují těkavost, věnovat se aktivitám, které zklidňují. Hlídat si rovnováhu mezi tím, jak dávám a přijímám. Zároveň jsem si uvědomila, že frustrace často pochází z očekávání, která se nesplní a z netrpělivosti, že změny přichází pomalu. Učím se s tím pracovat, brát stav věcí jaké jsou. Netlačit příliš. Mít trpělivost. Hledat cesty, jak se podívat na věc z jiného úhlu pohledu. Netrvat na zvolené cestě, pokud to nejde, hledat jinou.

Vendula: Uvědomuji si, že nežijeme v ideálním světě, ale pomáhá mi postavit si věci do jiné časoprostorové perspektivy: žijeme v bezpečné zemi, ve vysokém životním komfortu, kdy máme dostupné vzdělání, prodloužila se doba dožití.

Pavel: Jakmile si uvědomíme vlastní emoce, obvykle zjistíme, že naše pocity a stavy oscilují mezi fázemi radostí, spokojeností, naplnění a vrcholu a stavem frustrace, deprese, dna. *Potřebujeme prožít i dno.* Čas od času se může na dně ocitnout každý, ale je třeba hledat cesty, jak se ode dna odrazit. I deprese je přechodná. Někdo se ovšem může ocitnout na dně, ale už není schopen sám se z něj dostat a potřebuje průvodce (třeba i terapeuta).

Šárka: Zjistila jsem, že když jsem si prožila dno a dokázala jsem se z něj odrazit, posílilo mě to. Z té prožité zkušenosti vím, že už s tím dokážu nějak pracovat. Naučila jsem se dostat ze stavu dna mnohem rychleji, protože vím, že to není definitivní. Na to, jak se dostat ze dna, má ale každý jiný recept.

Pavel: Pomáhá mi být vděčný. Pomáhám sám sobě a tím pomáhám druhým, sdílím radost a to mi dává pocit smysluplného světa. To, co mi nepomáhá, je popírání svých emocí. Např. když něco cítím, je to pro mě pravdivé a zraňuje mě, když někdo říká, že se tak nemám právo cítit. Je důležité uznat pocity někoho jiného, slyšet ho. Aktivní naslouchání. Nepotřebujeme hodnocení, rady, ale i kontakt, obejmutí. Zjistil jsem, že se prohloubila moje schopnost prožívání radosti i smutku.

Na závěr jen stručně k tezi, která se sice dostala do názvu článku, ale reálně jsme se jí moc nezabývali. Teze spočívá v tom, *vést paralelu mezi environmentálním a politickým žalem, a aplikovat ji na politickou realitu ČR nebo USA*, a na politiky, jako je Andrej Babiš nebo Donald Trump. Zkusme se ptát, jak tuto žalostnou politickou realitu mohou vidět a prožívat levičáci, demokraté, ekologové? Můžeme na náš vnitřní postoj k politické situaci aplikovat pět fází environmentálního žalu, a tím se otevřít spolupráci na praktických krocích? V čem můžeme být vděční za aktuální politickou situaci a k jakým vykročením ze zaběhnutého vnímání politiky nás nabádá?

K dalšímu čtení:

Barbora Bakošová: Péče ve zlomeném světě. Sedmá generace 6/2018. www.sedmagenerace.cz/pece-ve-zlomenem-svete/

Zuzana Vlasatá: Lidí, kteří se trápí kvůli ohrožení přírody, je mnoho. Narážejí na nepochopení. Deník referendum 16.2.2019

denikreferendum.cz/clanek/29118-lidi-kteri-se-trapi-kvuli-ohrozeni-prirody-je-mnoho-narazeji-na-nepochopeni

Nikola Benčová: Environmentální žal. Jak si poradit s hlubokým smutkem z vymírání druhů a klimatických změn? Český rozhlas 15.3.2019

wave.rozhlas.cz/environmentalni-zal-jak-si-poradit-s-hlubokym-smutkem-z-vymirani-druhu-a-7785444

Jiří Sobota: Apokalypsa je nový začátek. Respekt 8.1.2020 www.respekt.cz/tydenik/2019/17/apokalypsa-je-novy-zacatek

Adam Táborský: Žal a truchlení nejsou špatnou odpovědí na destrukci přírody, jak ji známe. Deník referendum 15.4.2020

denikreferendum.cz/clanek/31064-zal-a-truchleni-nejsou-spatnou-odpovedi-na-destrukci-prirody-jak-ji-zname

Co s tím:

www.vostova.cz/environmentalni-zal/

www.vostova.cz/pet-stadii-klimatickeho-zalu/

nenasilnakomunikace.org/

www.sedmagenerace.cz/aktivni-nadeje/ (7.G 2/2018)

6

Jak (z)měníme pravidla?

Záznam z bloku, který vedla
a zaznamenala Ivana Sládková
s využitím poznámek Standy
Kutáčka a Hanky Bernardové

Jak podpořit systémovou změnu? Co všechno a kde je potřeba změnit? Kde je místo, které když se přepne, tak se změní systém?

Námět pro tohle téma vzešel z výcviku transformačního koučování, konkrétně z knížky autora W. Timothy Gallwey *Metoda Inner Game*. Metoda Inner Game (někdy překládáno jako „vnitřní hra“) mění vztah lidí k práci, umožňuje organizacím učit se a vytvářet příjemnější pracovní prostředí.

Timothy Gallwey byl původně tenisový kouč. Postupně díky práci s jinými druhy sportovců – s lyžaři – zjišťoval, že i když danému sportu nerozumí, dokáže kladením vhodných otázek ovlivnit zlepšení výkonu sportovců.

Gallwey značnou část svého života věnoval hledání postupů umožňujících opustit zažitě praktiky s cílem podporovat přirozené, svobodné učení. Všiml si, že tam, kde není stres, se rozvíjí odvaha, empatie, humor i tvořivost.

Jednou, když předsedal tenisovému turnaji pořádanému při konferenci obchodníků – prodejců, se rozhodl lehce přenastavit pravidla turnaje. A to proto, aby se účastníci turnaje skutečně něčemu naučili. Úprava pravidel spočívala v tom, že postupoval vždy ten, kdo prohrál. Vítěz každého zápasu ze soutěže tedy vypadl a do dalšího kola nastoupil poražený. A tak se stalo, že hráči hráli pro hru samu, pro radost ze hry, protože neviděli smysl v tom honit se za vítězstvím. Hráli uvolněně, hýbali se přirozeně, zlepšovali se vlastně jen tak mimochodem. A k této významné změně v přístupu a v chování hráčů stačilo změnit jen jedno pravidlo.

Přistoupili jsme k praxi. „Zahrajeme si pexeso“. Hráči ve dvou skupinkách nejprve sdíleli své zkušenosti s hraním Pexesa. Poté navrhovali co nejlepší pravidla pro sebe/pro vlastní skupinku. Pak si podle vlastních pravidel zahráli.

Pravidla hry v první skupince byla následující: podmínkou bylo uhádnout nikoliv dva páry, jak je obvyklé, ale tři páry najednou. Uhodnuté páry pak hráči dávali na společnou kupičku, ale nepočítali, kdo kolik uhodnul.

Pravidla hry ve druhé skupince se lišila: všichni spolupracovali na hledání kartiček – když nevěděl ten, kdo byl na řadě, mohl požádat ostatní o radu. Kartičky hráči nechávali na stole. Když někdo našel dvě stejné, povyprávěl něco o sobě, co mu ta kartička připomněla.

V závěrečné části bloku účastníci sdíleli příklady situací z vlastních organizací, kdy změna pravidel změnila „hru“ – např. šlo o experimenty s odměňováním v organizacích a různé regulace a nové principy/pravidla v zemědělství (komunitně podporované zemědělství, spolkový bioobchod Obživa atd.).

Konkrétně byl představen následující příklad tvorby pravidel odměňování v jedné organizaci: „Po uplynulá léta jsme hledali a stále hledáme optimální systém odměn. Jak organizace roste, stává se to čím dál důležitějším. Měli jsme nějaký systém, který nám ale nevyhovoval. Byl hodně založený na „automatickém“ zvyšování platů a ad hoc rozdělování odměnách. Navrhli jsme tedy jiný, který by více mířil na podíl na úspěchu organizace jako celku, částečně by zohledňoval i to, že pracovník je v nějakém týmu a ten tým má nějaký výsledek. Před více než rokem jsme změnili pravidla, a celou věc jsme pojali jako „pilotní test“ – bylo těžké odhadovat, jak se nová pravidla projeví. Porovnávali jsme z různých hledisek výstupy ze starého systému s výstupy z nového systému. Před zavedením nového to byly odhady toho, jak by se projevil nový systém. Po zavedení nového systému pak odhady, jak by situace vypadala ve starém systému. Museli jsme překonat období, kdy skutečné odměny pracovníků reálně poklesly oproti očekávaným založeným na starém systému. Na druhou stranu jsou nyní odměny realističtější navázané na skutečný výsledek firmy. Zdá se, že s touto podobou nyní nějakou dobu zůstaneme.“

7

Co je levice? Jak ji skloubit s ekologií?

Záznam z diskuse, kterou vedli Nadja Johannisová a Josef Patočka. Zapsali Nadja Johannisová a Josef Patočka podle záznamu Jiřího Gutha a Árona Tkadlečka.

„Cílem této diskuse bylo společně hledat odpovědi na otázky po průniku sféry „levice“ a „ekologie/zeleňé politiky“. Po úvodním brainstormingu následovala přednáška Josefa, doplňovaná Nadou. Účastníků bylo hodně, diskuse průběžná a bohatá a všechny podněty nebylo v našich silách zaznamenat, záznam proto vypichuje (i drobně doplňuje) jen některé body sezení.

Brainstorming: Kdo, co je levice?

Myšlenkový směr, ale i lidé a instituce. Pohybuje se ve spektru konzervativní-liberální. Má více rozměrů, mezi nimi rozměry demokracie a redistribuce: jaká je míra redistribuce a demokracie? Levice má sdílené hodnoty: solidaritu a emancipaci. Podle jiných je to vyprázdněný, příliš obecný pojem.

Co je levice? Krátká definice

Pojem „levice“ se prvně objevil v období Francouzské revoluce, kde nalevo od předsedy parlamentu seděli odpůrci monarchie (jakobíni), byl tedy spojován s radikálním republikánstvím. Jako levicový byl historicky označován také utopický a družstevní socialismus, marxismus, anarchismus, usilování o stát blahobytu a volání po rovnosti a spravedlnosti autorů, jako byl Tom Paine. V nejširším smyslu bývá dnes levice spojována s prosazováním sociální rovnosti a s ochranou znevýhodněných členů společnosti.

Vztah levice k ekologické otázce

Historicky byl rozvoj levice spjatý s odporem vůči expanzi kapitálu a s dělnickým hnutím. Dělnické i ekologické hnutí obě cílila a cílí na stejné protivníky – např. na velké korporace. Na západě se však firmám podařilo postavit zájmy dělníků proti „zájmům přírody“, např. i vinou slábnoucích odborů. Něco podobného probíhalo i u nás v tzv. reálném socialismu: Stát dával občanům jistoty výměnou za to, že se nebudou zajímat o ničení životního prostředí. Oba systémy (kapitalismus i socialismus) byly přitom v mnohém podobné. Např. oba systémy usilovaly o ekonomický růst, který má negativní dopady na přírodu. Analýza hlubších příčin ekologických problémů (které tkví v ekonomickém systému) u nás ale dosud chybí.

V oblasti teorie je zajímavý vědecký směr *politická ekologie*. Ta zdůrazňuje hledisko moci (stejně jako marxismus – politická ekonomie). Přidává ale k marxistickému pohledu (který se soustřeďuje na vykořisťování práce kapitálem) další dimenze. Můžeme tak hovořit o **ekologické** (ale i **feministické**) **korekci levice**, viz J. O'Connor, U. Brandt a další: Kapitál si přivlastňuje a vykořisťuje také cyklickou, reprodukční práci v nepeněžní sféře (péče o domácnost, ekosystémové služby). To vede k ničení životního prostředí a k systémovým nerovnostem.

Joan Martinez-Alier, pracující na pomezí ekologické ekonomie a politické ekologie, rozlišuje tři směry v environmentálním myšlení: 1. snahy o zachování divočiny (*the cult of wilderness*), 2. ekologická modernizace (*the gospel of eco-efficiency*; důraz na technologická řešení), 3. environmentalismus chudých (*environmentalism of the poor*). Tento třetí směr zdůrazňuje (zvláště v zemích globálního Jihu) propojení sociálních a ekologických zájmů lidí, kteří jsou kapitálem (a státem) vytlačováni ze svých ekosystémů. Jsou na nich kulturně i materiálně závislí a bojují tedy v tzv. environmentálních konfliktech jak za svou existenci, tak za zachování svého ekosystému (např. pobřežní ekosystém s tradičním rybolovem vs. komerční krevetová farma). V zemích bohatého Severu má k tomuto hledisku blízko koncepce takzvané environmentální spravedlnosti (*environmental justice*), z níž vychází podstatná část dnešního ekologického hnutí ve Spojených státech či západní Evropě – i tamní zelený proud v rámci širší levice.

Jak skloubit levicový a zelený pohled v politice? (střípky diskuse)

Zájmy pracujících a zájmy přírody jsou často stavěny proti sobě. Jak toto překonat? Jak zajistit pracujícím jistoty, které by nešly na úkor přírody? Dobrý příklad je Norsko. Zde je červená a zelená dobře propojená: Finanční rezervy z těžby ropy umožňují překlenout sociální/ekonomické problémy, který vznikají uzavíráním vrtů. Naopak v Německu jsou výsledky německé Uhlé komise (celým jménem „Komise pro růst, strukturální změny a zaměstnanost“) problematické: odškodňují spíše korporace, pracovníkům neposkytují dostatečné jistoty, odchod od uhlí je přitom pomalý.

Cestou k transformaci současné společnosti může být daň z uhlíku, nebo lépe z neobnovitelnosti. Obecně ale snaha o internalizaci externalit může být problematická – zastírá nutnost hlubších systémových změn. Podle Joana Martíneze-Aliera nelze vypočítat „cenu“ toho kterého přírodního zdroje, biologického druhu, ekosystémové služby, či neobnovitelnosti zdroje. Je to spíše otázka celospolečenského vyjednávání. Důležité je také vnímat náš vztah k přírodním zdrojům jako správcovství, spíše než vlastnictví.

Co je příčinou nedostatečného propojení ekologického hnutí a levice? Levice (stranická, zelená...) málo komunikuje s lidmi, které postihne dekarbonizace a další systémová ekologická opatření. Problém je i identifikace: kdo všechno je vlastně levice? Je to spíš Hnutí DUHA nebo KSČM? V postmoderní době staré pojmy špatně popisují realitu, spory a trendy.

Existují na to různé odpovědi, které ilustrují i dvě nově založené strany v ČR. Hnutí Budoucnost je levicové a neříká si tak. Je to příklad levice, snažící se o „neideologičnost“. Další nová strana, nazvaná Levice, naopak provokuje KSČM a ČSSD, naznačuje, že ony jsou špatnou levicí. Sama se označuje za pluralitní levice, snaží se pojem levice obrodit. Opustit staré pojmy přitom hrozí relativizací a ztrátou schopnosti porozumět si. Měli bychom se snažit dát pojmům znovu jasnější obsah, přestože to může být soustavná práce. K pojmům tedy existují různé přístupy, důležitá je však realizace. Ekologie může být tím, co naplní levice novým potenciálem k uskutečnění změn. Environmentální krize je příležitostí pro (zvláště českou) levice, jak znovu nalézt velké téma a ukázat veřejnosti, že je pro ni na politické scéně místo a smysl.

V rámci společné diskuse o politickém prostoru nakreslil Josef Krychli, kde jedna strana/dimenze představovala rozpětí od demokratického po nedemokratické zřízení, další strana/dimenze představovala škálu sociální (levice) – asociální (právice) a poslední rozměr – třetí – označoval dimenzi eko/ne-eko. Východisko pro plodnější rámování politické debaty v budoucnu?

8

Uhlíková daň s redistribucí aneb dvě mouchy jednou ranou

Záznam z diskuse, kterou vedl
Anders Ekeland. Zapsal Jan Bittner.

Současnými diskusemi o řešení klimatické krize se jako červená nit vine problém politické podpory potřebných ekonomických opatření. Klíčovým pojmem v pozadí tohoto semináře stál spravedlivý přechod. Bez důrazu na spravedlnost je totiž realizace přechodu na udržitelnou ekonomiku nepravděpodobný.

Žluté vesty ve Francii jako lakmusový papír

Důkazem o potřebě politicky citlivého a nikoli jen technicistního řešení se stal návrh 7–15% růstu cen benzínu ve Francii. Nápad prezidenta Macrona odstartoval sérii protestů tzv. *žlutých vest*.⁴ Většinově se jednalo o lidi, kterých se takové opatření zásadně dotýkalo, např. obyvatele okolí Paříže, kteří dojíždějí do centra z důvodu vysokých cen bydlení.

Za těmito protesty byly i další důvody vyvěrající z komplexních problémů francouzské společnosti. Protesty probíhaly např. i na vesnicích, což mohlo souviset více s procesem vyvlastňování venkova a mizení tamní občanské vybavenosti.

Každopádně nárůst cen pohonných hmot budou pravděpodobně následovat protesty, neboť to dopadne na společnost nerovnoměrně a zatíží lidi s menším příjmem, resp. potřebou individuální dopravy bez možnosti „úniku“.

Část klimatického hnutí ve Francii přitom zvýšení cen uvítalo, protože vyšší cena znamená méně spotřeby, a tedy méně emisí CO₂.

Jak zvednout cenu fosilních paliv férovým způsobem?

Emise způsobené pálením fosilních paliv jsou zdrojem 80 % celkových emisí. Proto je nutné se zaměřit právě na tuto oblast, o což se snaží *uhlíková daň s redistribucí*. Jejím cílem je změna ceny fosilních paliv, ale sociálně spravedlivě – s redistribucí přímo občanům.

Takovou uhlíkovou daň by platili ti, kteří fosilní paliva produkují, popřípadě distributoři, kteří přiváží fosilní paliva do země, která je neprodukuje. Např. v Norsku by to byla primárně státní ropná společnost *Statoil*⁵. Zbytek společnosti by viděl už jenom růst cen, nikoli celý mechanismus za ním.

Redistribuční prvek v rámci uhlíkové daně pak spočívá v tom, že celkový výnos z této daně by se rozdělil každému člověku rovně. O tomto způsobu se mohou vést diskuse. Otázkou může být např. různá výše dividendy ve městech a na vesnicích. Klimatolog James Hansen v USA navrhoval rozlišit dividendu podle věku – děti by dostaly jen poloviční. V Norsku se jeho nápad neujal, protože by to mohlo být vnímáno jako islamofobní diskriminace rodin, které mají v prvních generacích po přistěhování více dětí.

Předpokládanou reakcí ve střednědobém horizontu může být třeba to, že si bohatí koupí drahý elektromobil a sníží tím spotřebu fosilních paliv, chudší budou nuceni více využívat veřejnou dopravu. Daň musí být proto nezbytně doplněna dopravními a jinými alternativami (energetickými, vytápěcími) dostupnými pro ty, kdo budou v důsledku nárůstu cen nuceni opustit své dosavadní způsoby vytápění či dopravy apod.

Vztah mezi příjmem a uhlíkovou stopou je progresivní, čili s vyšším příjmem v průměru roste i uhlíková stopa. V prvních letech po zavedení uhlíkové daně bohatí nebudou příliš měnit své spotřebitelské návyky. Chudí zase nebudou mít možnost změnit chování, ale bohatí jim větší náklady budou kompenzovat vyšší odvedenou daní. Redistribuce v tomto systému i poté zůstane, přičemž spotřeba bude postupně klesat. Není to zkrátka statický proces.

4 www.rs21.org.uk/2018/12/04/the-yellow-vests-why-macrons-fuel-tax-was-no-solution-to-climate-chaos

5 Nyní přejmenovaná na Equinor.

Redistribuce ano, ale od koho a komu?

Uhlíková daň staví na předpokladu, že bohatí spotřebovávají víc fosilních paliv, chudší méně. Tento předpoklad však není absolutně platný a je třeba v praxi připravit takový návrh, který se přiblíží ideálu redistribuce. Měl by brát v úvahu třeba výše zmiňované Francouze z širší pařížské aglomerace, kteří budou vždy muset dojíždět do centra.

Rovná daň často nejvíce dopadne na znevýhodněné. Člověk třeba nemůže začít vždy jezdit vlakem, není možné jednoduše automaticky „odfosilit“ zemědělství atp.

Zavedení v jednotlivých zemích v globálním světě?

Výhodou je, že uhlíková daň nevyžaduje mezinárodní dohodu, každá země ji může zavést sama. Každá země se dá brát jako jednotka, do níž a z níž fosilní palivové zdroje tečou. Pro ochranu její vnitřní ekonomiky by ale bylo potřeba, aby se daň kombinovala s cly (tarify) na hranicích.

Jak taková cla nastavit? Jak chránit domácí průmysl před dováženými produkty ze zemí, kde daň zatím nebyla zavedena, a energetické náklady na jejich výrobu jsou tudíž nižší? A současně podporovat exportní zboží v jeho konkurenceschopnosti? To je to, co dlouhodobě brání ekologické dani: ekologický (ale i sociální) dumping vede k nekonkurenceschopnosti firem tam, kde se snaží o ekologické přístupy⁶.

Jak vypočítat obsah fosilních zdrojů ve zboží je technická otázka. Např. ekonom Samuel Nordhaus navrhuje rovný tarif, ale možnosti je více. Politicky se jedná o komplikovanější problém, do kterého je třeba zahrnout už i geopolitické aspekty. Když se na úrovni EU začalo diskutovat o mechanismu emisních povolenek s mezinárodním přesahem v podobě tzv. *border tax adjustments*, Čína se připravila na možnou odvetu zpracováním vlastního systému emisních povolenek, kterými by případně znevýhodnila evropské firmy na svém trhu.

Uhlíková daň zavedená na úrovni jedné země neřeší další nerovnostní problémy, jako je distribuce mez Severem a Jihem nebo zdanění mezinárodního obchodu, u kterého Oxfam a WWF přišli s návrhem daně 25 dolarů za tunu mezinárodního obchodu⁷.

Politická ekonomie jako klíč k úspěchu

Základním principem tohoto návrhu je jeho dvojí zaměření na řešení klimatu a sociální stránky věci současně. Je potřeba, aby lidé měli uhlíkovou dividendu každý měsíc na účtech, systém pro ně byl transparentní a mohli si snadno spočítat, kolik je pohonné hmoty stojí a kolik dostávají zpět. Výhoda oproti redistribuci prostřednictvím obecně daňového mixu je transparentnost (přímé zdanění producentů).

Ve veřejné diskusi je třeba přiznat, že se může stát, že bohatí dani uniknou k elektromobilitě a hlavní náklady ponесou chudí. V tom případě bude potřeba daň dále doplňovat a upravovat. Systém však musí zůstat dostatečně jednoduchý a pochopitelný pro lidi – proto, aby jej podpořili.

Kromě strany poptávky (daně, cla) je třeba ovlivňovat také nabídku (omezit hledání nových nalezišť, omezit těžbu apod.). Další diskuse nad návrhem uhlíkové daně je nicméně více než potřebná. Ještě potřebnější než diskuse je pak konkrétní akce.

⁶ Zdrojem pro více informací může být Stern-Stiglitzova zpráva.

⁷ ot-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/bn-out-of-the-bunker-050911-en_4.pdf

9

Změnit systém, ano – ale jak?

Záznam z diskuse, kterou vedla a zapsala
Naďa Johanisová

V první části označila Naďa za základní problém našeho socio-ekonomického systému tlak na růst (který je v něm zabudován) a popsala některé faktory, které tento „růstový imperativ“ způsobují. V druhé části diskutovali **účastníci cesty ke změně pomocí veřejných politik**.

V posledních letech se udála změna – ekologické/globální problémy se konečně stávají důležitým veřejným tématem. Alarmující zprávy se vylily do mainstreamových medií: úbytek hmyzu a ptáků, dlouhodobé sucho spojené s kůrovcovou kalamitou, plasty v oceánech, klimatická změna... (a také globální pandemie – pozn. květen 2020).

Co máme dělat? Nabízejí se řešení **technologická**: k zabránění klimatické katastrofy je třeba do deseti let přejít na bezuhlíkovou ekonomiku. K tomu jsou třeba příslušné veřejné politiky, např. uhlíková daň, jak o ní na tomto semináři hovoří Anders Ekeland. Sílí ale povědomí, že toto nestačí. Je třeba měnit ekonomické systémy, v nichž žijeme, komplexněji. Změnit naše postoje, instituce, výrobu a spotřebu. Mluví se o **socio-ekonomické transformaci**.

Jak ale změnit systém? Nejdříve je třeba přemýšlet, kde je problém.

Kapitalismus vychází z kréda ekonomického růstu. V důrazu na růst se kapitalismus a socialismus nelišily, kapitalismu to ale šlo lépe. Co je ekonomický růst? Znamená to, že se každý rok vyprodukuje a spotřebuje více. Konkrétněji: ekonomický růst se měří pomocí nárůstu hodnoty indikátoru HDP, což je finanční hodnota statků a služeb, vyprodukovaných za jeden rok. Většinou je tento růst mainstreamem označován jako dobrá, ba velmi dobrá věc. V tom hraje velkou roli étos lineárního pokroku západní civilizace. Zároveň ale ekonomický růst ničí planetu a přispívá k nerovnostem. Proto se od začátku 21. století šíří z Evropy hnutí *nerůstu*, které odmítá růst a navrhuje nejprve řízený pokles a pak stabilní hladinu produkce a spotřeby. Odmítá i pojem „udržitelný rozvoj“. Ve slově „rozvoj“ je totiž často ukryt opět růst.

Někteří zastánci nerůstu naznačují, že stačí růst ignorovat, resp. přestat ho ideově prosazovat – a on sám zmizí. To je ale naivní. Problém je v tom, že (jak ukázal Richard Douthwaite a před ním Marx, viz též *treadmill of production* – běžící pás výroby, vysvětlený v učebnici environmentální sociologie Michaela Bella), existuje tzv. **„růstový imperativ“**. Tedy systémový tlak na ekonomický růst, a to především v kapitalismu.

Jaké jsou faktory růstového imperativu?

a) Způsob, jakým vznikají peníze

Peníze vznikají tzv. multiplikovanou expanzí depozit: Banka si z peněz střadatelů (či z peněz, které si půjčí od jiné banky) nechá malou část jako tzv. povinnou rezervu. Zbytek se snaží někomu půjčit. Peníze, které (spotřebitelé, firmy, atd.) půjčí, si ale neodepíše ze svých účtů (má je mezi tzv. „aktivy“). Takto zapůjčené peníze se tedy de facto zdvojnásobí – zůstanou na účtu banky, ale přitom je ten, kdo si je půjčil, utratí a peníze skončí na účtu jiné banky, která je dále půjčí atd. Proto *multiplikovaná expanze*: celková peněžní zásoba se tímto postupem opakovaně zvětšuje – násobně expanduje. Ale také se může začít rychle zmenšovat, když se přestane půjčovat. To vede k nestabilitě peněžní zásoby, která buď prudce stoupá, nebo prudce klesá. Pokud se zastaví nebo zvrátí ekonomický růst, omezí se úvěry, a to může omezit množství peněz v oběhu. To může opět zhoršit nastartovanou ekonomickou krizi formou domino-efektu – posilující zpětné vazby.

Peníze vznikají jako dluh a dluh se splácí s úrokem: To vede k tlaku, aby se vydělávalo na tento úrok, nejen tedy na splacení základní částky (jistiny), kterou si člověk/firma/obec/vláda půjčil(a). Na úrovni jednotlivce to znamená tlak na větší pracovní nasazení, aby byl větší výdělek. Pro firmy to znamená tlak na rozšíření produkce, aby se mohly úroky splatit. Na úrovni státu to znamená opět tlak na ekonomický

růst, případně privatizaci a export přírodního bohatství, aby byla větší produkce, větší zisky a z nich větší daně, z nichž pak stát může splácet dluh.

b) Způsob, jakým funguje klasická firma

Cílem klasické firmy, nejčastěji akciové společnosti, je ze zákona zisk, tedy zhodnocení akcií (a tedy co nejvyšší podíl na zisku – dividendy pro akcionáře). Akcionář může zhodnotit své akcie i jejich výhodným prodejem. Každopádně čím vyšší hodnota akcií na trhu, tím jsou všichni spokojenější. A čím větší firma (více produkuje, má více majetku), tím zpravidla i větší hodnota akcií. Takto jsou firmy tlačeny k růstu produkce, který přispívá k celkovému ekonomickému růstu. Další faktory, které tlačí běžnou firmu ke stálému zvětšování, je a/konkurenční prostředí (ostatní rostou taky, pokud neporostu, budu pozadu – tzv. závod ke dnu) b/nutnost splácet úroky z úvěrů, viz výše, c/výnosy z rozsahu – pro firmu je růst výhodný, protože i když se zvětšuje, některé její náklady (např. na tvorbu reklamy) se nezvětšují, či zvětšují jen málo. Speciální případ akciové společnosti je běžná obchodní banka. Protože je jejím cílem zisk, rozhoduje o úvěrech do velké míry podle jejich výnosnosti resp. návratnosti. Peníze (úvěry či investice) bank tak často proudí k projektům, které sice mohou zvyšovat HDP, ale jsou environmentálně či sociálně problematické.

c) Tlak na zaměstnanost

Richard Douthwaite v knize *Growth Illusion* („Iluze růstu“) dokládá, že ekonomiky musí růst tempem zhruba 3 % ročně, jen aby nahradily pracovní místa, která během roku ubudou díky automatizaci a robotizaci výroby. Firmy o takové snižování pracovních míst cíleně usilují, protože musí stále snižovat náklady, aby rostly a udržely se na trhu (další tvář tzv. závodu ke dnu). Protože příroda nám dává „suroviny“ (ropa, dřevo, měď, kaolin, kobalt...) „zadarmo“, zůstává největším nákladem pracovní síla. Proto se firmy snaží náklady na pracovní sílu omezit. Jednou z cest k tomu je automatizace a robotizace výroby. Výroba se pak sice zlevní, ale roste nezaměstnanost. Za lék na nezaměstnanost je pak považován ekonomický růst. Je to začarovaný kruh.

Existuje debata o tom, zda mohou ekonomiky nadále růst a přitom snižovat dopady na životní prostředí/klimatickou změnu (tzv. *decoupling* – oddělení růstu od environmentálních dopadů). Blízko k tomu náhledu má především směr „ekologické modernizace“ (viz **příspěvek „Co je levice“ v tomto sborníku**) a **„zelené ekonomiky“ (která je prosazována v dokumentech vlivných institucí – OECD, UNEP či Světové banky)**. Ekologický ekonom Herman Daly však mluvil v této souvislosti skepticky o možnosti **„andělského růstu“ již v 80. letech. Dnes autoři, jako je Timothée Parrique** a další, dokládají teoreticky i empiricky, že tzv. *absolutní decoupling* (ekonomický růst pokračuje a dopad na přírodu klesá) není reálný.

Cílem environmentalistů by proto mělo být prosazování veřejných politik, které by omezily či demontovaly růstový imperativ – systémový tlak na růst. (Vedle růstu je dalším problémem také nekritická víra ve volný obchod, ta ale není tématem tohoto sezení.)

Veřejné politiky, které účastníci identifikovali jako cesty, jak čelit příčinám růstového imperativu (doplněno N. J.):

a) Způsob, jakým vznikají peníze

- Podpora etických, družstevních, veřejně vlastněných a bezúročných bank
- Podpora komunitních měn
- (následovala diskuse o bitcoinu a faircoinu)

- Politika 100% rezerv – banky by už nesměly poskytovat úvěry z peněz na běžných účtech klientů, ale pouze z peněz na termínovaných vkladech. Tím by se omezila multiplikovaná expanze depozit a klienti by měli větší kontrolu nad svými účty.
- Oddělení investičních a spořicíh funkcí bank, zastropování velikosti bank

b) Způsob, jakým funguje klasická firma

- Podpora družstevních, eko-sociálních a obecních/městských firem, jejichž primárním cílem není ekonomický zisk
- Zdanění neobnovitelných zdrojů (např. zvýšení poplatku z dobývacího prostoru/těžby nerostů)
- Konsolidovaný základ daně z příjmu právnických osob – stejný v celé EU
- Firma platí daň tam, kde vzniká tzv. přidaná hodnota
- Podpora místní produkce prostřednictvím veřejných zakázek
- Podpora B-korporací (benefit-korporace): firmy, včetně akciové, které nemusí ze zákona preferovat nejvyšší výnosy, ale mají povinnost zohledňovat benefity pro společnost a přírodu
- Zdanění energetického, ekologického a sociálního dumpingu⁸ (prosazováno u uhlíkové daně – EU či jednotlivá země by zdanila produkty, které vznikly v zemích, kde není zdaněná spotřeba fosilních zdrojů.)
- Větší kontrola kapitálových toků

c) Tlak na zaměstnanost

- Podpora místních ekonomik, podpora drobných podnikatelů, OSVČ
- Zjednodušení/omezení legislativy dopadající neproporčně na drobné producenty (např. elektronická evidence tržeb)
- Garantovaný základní nepodmíněný příjem
- Zdanění/omezení technologií, omezení odečítání nákladů na pořizování techniky (auta, stroje) ze základu daně firem
- Snížení zdanění práce
- Usnadnění částečných úvazků, zkrácení pracovní doby
- Minimální a maximální mzda

⁸ Pozn. N. Johanisová: pojem „dumping“, „dumpingová cena“ se používá v běžné ekonomické mluvě pro označení prodeje produktů pod jejich skutečnou cenou, často i za cenu nižší, než jsou náklady na produkci. Např. u energetického dumpingu se ale jedná o prodej produktů, které jsou uměle levné proto, že v jejich ceně nejsou zahrnuty jejich společenské/ekologické náklady, např. v podobě klimatické změny, tedy jejich spotřeba fosilních paliv nebyla zdaněna např. uhlíkovou daní.

10

Komunitarismus

Záznam z diskuse, kterou vedl
a zapsal Milan Smrž.

Komunitarismus je politický a sociálně orientovaný směr, který vznikl v šedesátých letech převážně na akademické půdě v USA. Byl založen Communitarian Circle (CC), kterému předsedá sociolog Amitai Etzioni. Komunitarismus vyzdvihuje rovnováhu mezi právy a povinnostmi, svobodou a odpovědností, a vyzdvihuje potřebu etické výchovy na všech stupních škol. Základ morální výchovy spatřuje v rodině. Základním principem komunitarismu je hledání rovnováhy mezi jednotlivci a skupinami, právy a povinnostmi a mezi institucemi státu, trhu a občanské společnosti. Komunitarismus je závislý na sdílených hodnotách.

Komunitaristé tvrdí, že každé právo navíc vyžaduje od někoho jiného povinnost toto právo realizovat.

Milan v devadesátých letech komunikoval s CC a získal od nich řadu knih, například *The Spirit of Community* a *The New Golden Rule: Community and Morality in a Democratic Society*, jež by bylo možné přeložit do češtiny. Další kniha *The Moral Dimension – Toward a New Economics* byla přeložena do češtiny (*Morální dimenze ekonomiky*, Victoria Publishing Praha, 1995), ale kvalita překladu je mírně řečeno na pováženou.

Komunitaristé uvádějí několik realizovaných komunitaristických projektů, například ve městě Seattle na západním pobřeží USA. Tam byly v době, kdy ještě ve společnosti nebyly mobilní telefony a trvalo dlouho přivolat zdravotní pomoc, vyškoleny stovky tisíc obyvatel v poskytnutí první pomoci při srdečních příhodách. Toto opatření se ukázalo jako velice úspěšné a díky němu se podařilo zachránit zdraví a život mnoha stovek obyvatel.

Vedle tohoto projektu stále fungují tzv. Neighbourhood Watch Areas, občanské hlídky, které mají za cíl zvyšovat bezpečnost obytných oblastí. Projekty tohoto typu jsou rozšířené v USA, Velké Británii a v dalších zemích. Některé principy podobné komunitarismu lze najít také u soběstačných místních komunit jako jsou ekovesnice nebo cohousingy (iniciativy společného bydlení).

Komunitarismus byl v devadesátých letech bezobsažně kritizován Václavem Klausem.

Milan doporučuje, aby některé komunitaristické metody a postupy, především morální výchova na školách, byly zařazeny do politických programů některých politických stran.

11

Limity jsme my: hrdinská cesta do politické izolace?

Diskusi vedli Anders Ekeland
a Josef Patočka, zapsal Jiří Silný

Anders: Samozřejmě je třeba co nejrychleji ukončit spalování fosilních paliv. Diskuse je o tom, jaká cesta je neúčinnější. Myslím, že to není přímé omezení těžby a spalování paliv (podle hesla „keep it in the ground“ – nechme to pod zemí), ale prosazení uhlíkové daně a dividendy (uhlíkové daně s redistribucí – viz příspěvek *Uhlíková daň s redistribucí* v tomto sborníku.)

Ende Gelände a podobné limity pravděpodobně nedokáží přímými akcemi občanské neposlušnosti omezit těžbu uhlí a nedokáží získat většinu lidí na svou stranu. A hrozí jim, že se kvůli nim dostanou do politické izolace. Jejich aktivity mohou mít pedagogický smysl. Je to perfektně zorganizované hnutí s velkým aktivistickým potenciálem – který by se asi dal využít i lépe. Pokud se ale nepodaří pro přechod na bezuhlíkové hospodářství získat masu, může to u radikálnější části hnutí vést k akcím individuálního teroru, jak už se v minulosti často stalo. Lidé se musí osvobodit sami a jak napsal pozdní Trockij: cíl nespěší prostředky, ale prostředky musí být v souladu s cílem.

Občanská neposlušnost musí být kombinována s politickou akcí a politickým poselstvím.

Josef: Nebezpečí radikalizace a odcizení od širší veřejnosti jistě existuje, jak ukazují i některé akce Extinction Rebellion – např. blokáda londýnského metra. Limity jsme zakládali, protože neexistovalo žádné klimatické hnutí. Chtěli jsme vytvořit příležitost pro lidi, kteří chtějí být aktivní a vyjádřit své postoje. Pomocí kreativního konfliktu (Martin Luther King) chceme zviditelnit existující problém. V Německu uspíšily akce Ende Gelände vznik uhlé komise a první dohody o ukončení těžby.

Anders: Občanská neposlušnost je v pořádku. Politická otázka je, jak se propojit s masami. Politická izolace může vést k tomu, že i samo téma bude odmítnuto kvůli formě protestu.

Pozitivní je možnost fyzického, existenciálního zapojení do protestu, politického zápasu bez zprostředkování. Forma činí téma fosilních paliv nepřehlédnutelným. Také příklad Greta Thunberg ukazuje, že lze téma dostat do debaty, učinit ho součástí každodennosti. Ale otázka je co dál! Jaké je další poselství, politický požadavek.

Josef: Ende Gelände záměrně zvolilo jednorozměrné, jednoduché politické poselství – konec uhlí – a kolem toho se snaží politizovat lidi. Pozitivním rysem je, že nejde jen o cíl, ale o učení se občanské politické participaci.

Anders: Ale nejsou to „lidi“, je to skupina lidí. Když nátlak skupiny povede např. ke zvýšení cen energie, může to znamenat konflikt jako ve Francii. V Německu by to znamenalo posílení krajní praviče – AfD. To co se podařilo v Německu prosadit (komise, ukončení těžby 2030) vypadá dobře, ale není to záruka, že to tak bude, navíc je to pozdě.

Josef: Aktivisté se ale dosaženým nenechávají ukolébat, tlak pokračuje. Je ale určité nutné komunikovat i to, jaké jsou alternativy.

Anders: Jaká je strategie Limitů? Poselství?

Josef: Vedle ukončení těžby řešíme i sociální témata a zabýváme se i využitím evropských peněz na kompenzaci ukončování těžby, aby to nedopadlo jako v Německu, kde jsou kompenzovány firmy. Kompenzace by měli dostat pracující, obyvatelé regionů.

Anders: Stejný princip platí u uhlíkové dividendy – to činí to opatření přijatelným, protože občané z toho budou konkrétně něco mít.

Otázka jak kdo vnímá Limity:

- Dávají možnost vyjádřit nespokojenost a protest nejen neosobně.
- Posouvají hranice debaty a rehabilitují aktivismus, který se vytratil.
- Dostávají důležité téma do médií.
- Na rozdíl od Extinction Rebellion s blokádami ve městech neohrožují tolik možnost komunikace s většinou.
- Je to dnešní Hnutí Brontosaurus.

Další poznámky z debaty:

Existují různé aktivistické metody, které je možné kombinovat:

- Např. při demonstracích v Bruselu se podařilo do blokování dopravy zapojit i místní obyvatele a spojit to s požadavkem vrácení městského prostoru obyvatelům.
- Sunrise Movement v USA se mj. i akcemi občanské neposlušnosti zaměřuje na tlak na politiky, kteří brání ekologickým politikám. Je to přitom hnutí, které je široké a cílené na prosazování politického řešení.
- Každé hnutí je určitý ekosystém – různé skupiny obsazují různé „niky“, experimentují s různými metodami.
- České ekologické organizace se dlouho zaměřovaly zejména na advokační a lobbingské aktivity ve smyslu přesvědčování politiků. Ale to není dost účinné. Je třeba získat lidi a na politiky vyvíjet tlak.

12

Jak založit divadlo s politickou a ekolo- gickou tematikou

Příspěvek vznikl na základě
neformální diskuse na výletě.
Hlavní body sepsal Mojmír Vlašín

Motto:

Hrajte si na cokoli
Hrajte si jenom tak
I na to co vás bolí
Hrajte si všelijak
Hrajte si lidi jiný lidi
A budete je znát
Takže vás nikdy neošídí
Hrajte si – třeba jenom proto –
Jen proto, že je dobré hrát! (Miroslav Horníček, 1987)

V Brně založil speciální environmentální divadlo ornitolog doc. Karel Hudec, DrSc., který byl toho názoru, že každý vědec může být i hercem, pokud se po něm nebude chtít, aby hrál, anebo se učil roli z paměti. Tak již v roce 1988 vznikl na půdě tehdejšího Ústavu pro výzkum obratlovců Československé akademie věd divadelní soubor AIDS (Akademický insitní divadelní soubor). Ten hrával nejprve na akademické půdě a po roce 1990 už i pro veřejnost. Složení souboru se v čase proměňovalo a poté, co většina protagonistů už nebyla z akademické sféry, přejmenovali jsme AIDS na Verdis (Veroničí divadelní soubor), který od té doby vedu já (Mojmír V.)

Často říkám, že naše divadlo Verdis se hlásí k odkazu divadelních her starého Řeka a Říma. Badatelé zkoumající starověk nás učí, že tehdejší divadlo žánrově spíše připomínalo Blesk a televizi Barrandov. A proto Aristofanés či Sofoklés nepatří k našim vzorům. Právě naopak. Hlásíme se k odkazu těch bezejmenných autorů, kteří hru jeden den napsali, druhý den nastudovali a třetí den hráli. Čtvrtého dne byla hra zapomenuta. Náš soubor proto hru vždy koncipuje jako premiéru a zároveň derniéru.

Soubor se řídí tzv. desaterem, z kterého se dá docela dobře vytušit, jak takové hry vypadají:

- 1) Verdis je složen z neurčitého počtu osob, výhradně neherců (dále jen herci).
- 2) Veškeré podobnosti se skutečnými postavami, software anebo rozpočtovými položkami nejsou náhodné, ale nesmí to být poznat.
- 3) Herci hrají především pro potěšení ze hry a pro pobavení ostatních herců. Případný úspěch u případného obecenstva je vítaný, nikoliv však nezbytný vedlejší efekt. Herci hrají bezúplatně, případné finanční a naturální požitky nejsou touto zásadou dotčeny.
- 4) Veškeré role se čtou přímo z papíru. Pokud se nějaký herec celou roli naučí nazpaměť a může to prokázat, je ze souboru vyloučen.
- 5) Herci mohou po domluvě s režisérem měnit části vět, celé věty i celé odstavce textu, uměřeně přidávat nebo vypouštět text, ale vždy tak, aby zachovali narážky, na které navazuje další herec replikou.
- 6) Všechn text je třeba číst pomalu, výrazně, nahlas a s pomlkami zvanými lachpauzy, a to i v případě, že se nikdo nesměje.
- 7) Herec čte pouze repliky označené jménem jím představované postavy, nikoliv repliky kolegů, scénické poznámky a podobně.
- 8) V případě, že se herec nemůže ze závažných důvodů zúčastnit zkoušky nebo představení, musí sehnat za sebe náhradu, a to nejméně 5 minut před začátkem zkoušky nebo představení.
- 9) Veškeré jídlo a pití podávané na scéně (a při zkouškách) je pravé a jeho konzumace jde na účet daňových poplatníků. V případě, že jsou přítomni platící diváci, tak i na jejich účet.
- 10) Představení končí děkovačkou. To neznamená, že herci obejdou všechny diváky a osobně jim poděkují (a to ani v případě, kdy nízký počet diváků k tomu vybízí), ale postaví se do řady a na pokyn režiséra se s úsměvem ukloní. (Tuto zásadu jsme jednou porušili, a to v Ostravě, kde na naše představení přišlo 37 diváků – tak jsme jim osobně rukama potřásl.)

Je specifikem našich her, že prakticky vždy jsou o ochraně přírody a celé planety.

Dalším specifikum: hry se snaží být satirické a aktuální. Třetím specifikem každé naší hry je, že řádně citujeme. Je to svého druhu nezbytnost, protože kdyby někdo zjistil, že určité pasáže jsou kradené, mohl by protestovat. A tak samy postavy na jevišti uvádějí zdroj, ze kterého je příslušná část převzata. Tím se krádež legalizuje na citát a vzniklé dramatické dílo je tak vlastně učebnicí. Dalším specifikem her je to, že role jsou psány tzv. na tělo. Tedy jestli představitel postavy v občanském životě šišlá nebo švidrá, tak šišlá nebo švidrá i jeho postava. Většina her se odehrává u dlouhého stolu. Herci mají text rozložený před sebou a tu nenápadně, tu nápadně z něj čtou. Je důležité, aby se nesnažil moc hrát a hlavně četli dobře a výrazně svůj text. To souboru umožňuje, že neztrácí zbytečný čas nacvičováním, kde kdy který herec bude stát, a zároveň to umožňuje aktualizovat text i hodinu před představením. Prostě natisknete novou verzi scénáře a rozdáte ji hercům.

A co všechno se dá vlastně hrát? Divadelní hru je schopen každý, kdo má maturitu z češtiny, napsat sám. Podle života. Svého i jiných bližních. Hra by měla být krátká, vůbec se nebojte 12–15 normostránek (asi 30 tisíc znaků). To úplně stačí. Vzhledem k tomu, že píšete pro neherce, je třeba uvést ve scénáři úplně všechno. V běžném scénáři je např. uvedeno: *Colombo: „Madam, nazlobte se, že vás ještě obtěžuji“*, ve vašem scénáři bude: *Colombo: (vstane) „Madam,“ (dá ruce nad hlavu dlaněmi nahoru a nachýlí hlavu napravo) „nezlobte se, že“ (opět si sedne a hledá v kapsách doutník) „vás ještě obtěžuji.“ (dá si hlavu do dlaní)*. Pokud jde o režii, tak je nejlépe, když se jí ujme sám autor (nebo jeden z autorů), protože ví nejlépe, jak to vlastně myslel. Pokud si opravdu netroufáte sepsat něco sami, tak můžete použít něco z repertoáru Verdis. Pokud máte zájem o sborníček divadelních her našeho souboru, obraťte se na mě (Mojmír V.). Anebo se můžete inspirovat nahrávkami našich her na youtube, třeba:

Mamutí jezero: <https://www.youtube.com/watch?v=iof8vBUYeew>

nebo

Inspektor Colleno aneb detektivní drama ze zákulisí ČiŽP: www.youtube.com/watch?v=tyJaZA-OhlY.

13

Politická a ekonomická demokracie: jak má fun- govat, jak funguje a jsme v demokracii schopni vy- řešit klimatickou krizi?

Záznam z diskuse, kterou vedly Lucie Smolková a Naďa Johanisová. Shrnují Lucie Smolková a Naďa Johanisová s využitím záznamu Standy Kutáčka.

Cílem sezení bylo společně přemýšlet o demokracii – politické i (méně diskutované) ekonomické. V první části položila Lucie několik otázek k tématu (politické) demokracie a pak bohatou diskusi shrnula. Druhá část byla spíše přednášková. Naďa v ní v představila ekonomickou demokracii jako ideál, ke kterému může směřovat otevřená, zelená a sociálně zaměřená politika.

Lucie se na úvod zeptala: *Víme, co to znamená demokracie, jak ji vlastně chápeme (jakožto občané ČR) a chtěli bychom ji, i kdybychom si uvědomovali "co od nás žádá"? Bude v demokracii možné řešit problémy dneška, jako jsou změny klimatu?* Položila pak všem tři následující otázky:

1. Pod pojmem (politická) demokracie si lidé představují různé věci. Co znamená pro nás?

- Demokracie je forma uspořádání společnosti, která umožňuje a podporuje samoorganizaci na různých úrovních a v různých oblastech společnosti. Všichni by měli mít možnost se do určité míry podílet na rozhodování.
- Přínosem je možnost změny vládní garnitury, prevence konfliktů – ve smyslu násilných bojů o moc. Žádná parta lumpů si nemůže být jistá, že bude vládnout do smrti.
- Demokracie je vzájemná kontrola moci vládních institucí zabudovaná do jejich demokratických procesů: zákonodárná moc, výkonná moc, soudy. Důležitou součástí jsou nezávislá média.
 - Ale: vzájemná kontrola moci institucemi je představitelná i v nedemokratickém uspořádání, je to jeden z rysů demokracie a bez něj by sice nebyla moc dobrá, ale není sám o sobě definující.
- Neustálý proces dosahování kompromisů, mluvení s ostatními. Výzva dokázat, že jsme svobodní a dospělí a dokážeme si vládnout.
- Jde spíš o spektrum míry demokratičnosti. Je to o různých prvcích/rysech demokratičnosti, které mohou být rozvinuty do odlišné míry v různých společenstvích. I demokracie ve starém Řecku byla demokracie – byl tam zachován způsob změny jedné vládnoucí vrstvy za druhou. Ale zároveň tam byli otroci a ženy neměly skoro žádná práva. To by nám dnes moc demokratické nepřipadalo. Socialismus rozhodně nebyl demokracií, byť se s lidmi zacházelo lépe než ve starém Řecku. Záleží, jak široce definujeme „demos“.
- Demokracie je možnost vytvořit společnost, která by byla vstřícnější. Spíš bych ji chápal jako formu života, subjektivity, která usiluje o samosprávu, sebevládu, autonomii – takže o více či méně demokratickém uspořádání můžeme mluvit např. i u přírodních národů.
- Suverenita lidu, nejvyšší autorita je lidová volba. Důležitým prvkem je snaha po odstranění privilegií – nyní jsou rodová – záleží, kde se člověk narodí, to ho předurčuje. Demokracie by měla vyrovnávat tato privilegia. Demokracie byla vždy utvářena privilegovanými vrstvami.
- Demokracie je založena na myšlence rovnosti mezi lidmi. Právně tu je koncept lidských práv a proces emancipace. Demokracií se jednotlivci a společnost učí a roste do toho.

2. Co vyžaduje demokracie? Co potřebuje od nás, občanů, aby dobře fungovala?

- Angažovanost, sledování toho, co se děje, vzájemnou komunikaci.
- Převzetí odpovědnosti. Podvolení se názoru většiny. Tolerovat názor většiny.
- Demokracie v praxi není daná, je ovlivněna situacemi, které všichni spoluvytvářejí. Klíčová je zodpovědnost: neměli bychom na demokracii parazitovat bez vlastní konstruktivní účasti. I v menšině může člověk být konstruktivní, nemusí čekat, až se dostane do většiny.

- Demokracie nevyžaduje od občanů nic, pasivní občané ji nepoškodí, ale ani ji nepomůžou. I když některé země vyžadují povinnou účast ve volbách či soudních porotách... Ve většině případů občané žijí v demokracii a nedělají vůbec nic.
- Nesouhlasím s tím, že nezáleží na tom, jak se lidé chovají; demokratické instituce můžou fungovat, když jsou lidé pasivní, ale jen do určité míry, protože jinak není demokracie naplněna obsahem. Občané mají být aktivní.
- Demokracie vyžaduje respekt k druhému, přijetí odlišnosti kulturní, názorové atd. Je to dynamická hra, produktivní konflikt. Vyžaduje odvahu jít do těchto konfliktů se ctí. Konflikty jsou a budou, je to dobře, je to o jejich řešení.
- Při demokracii ve společnosti funguje solidarita v původním smyslu – společné ručení. Když lidé vnímají společnost jako svou vlastní. Pokud elity neberou společnost jako svoji kořist, pokud se neodsolidarizují.

3. Je demokracie systém, ve kterém se dá řešit/vyřešit klimatická změna? Ano, ne, co by se muselo změnit, aby ano?

- Je to komplikovaná otázka, kvůli komplikované definici demokracie. Neschopnost problém účinně řešit je dána demokratickým deficitem v zemích západních liberálních demografií, a to deficitem v uspořádání – dávají lidem moc, ale zachovávají soukromou suverénní moc soukromým vlastníkům a korporacím. To je zásadní problém. Koheze je obtížně udržitelná bez nějaké míry materiální rovnosti. Někteří mají skrze majetek velkou moc ovlivňovat pravidla hry, jiní jsou frustrovaní. Vyřešit to lze nikoliv demografií současného uspořádání, ale díky její síle umožňující současné uspořádání překonat.
- Ano, demokracie to zvládne. Lidová suverenita je ve své většině moc, kterou nelze zastavit. Pak je to otázka institucí. Co je ten nástroj, který provádí vůli lidí. Mohou to být místní zastupitelstva, která vyhlásí stav klimatické nouze, nebo stát. Nebo úplně nové instituce – sousedské rady, jiné orgány rozšiřující stávající demokracii. Je potřeba dostat lidi do pohybu, pak už je všechno možné.
- Ano, je to forma, která společnosti umožňuje vypořádávat se se změnou. Na druhou stranu demokracie je také jednou z hlavních příčin problému. Historicky je spojena s modernitou a modernizací. Ta se nyní společnosti nějakým způsobem vrací. Jiné formy společnosti autoritářské, nebo třeba více hierarchické, tolik změn nepřipustí, jsou zaměřeny na stabilitu.
 - Demokracie vede k blahobytu, tlaku na zdroje, a to je příčinou klimatické změny.
 - Pro mě je klimatická změna spojena s nástupem masového využívání uhlí. Technologie se objevila bez ohledu na demokracii. Tedy příčinnost bych demokracii nepřipisovala.
 - Vztah mezi modernizací, demografií, kapitalismem a ekologickou krizí: Doporučuji knížku *Timothy Mitchell: Carbon Democracy*. Podle ní je současná demokracie produkt kompromisu mezi požadavky dělnického hnutí, které chtělo radikálně demokratizovat, a mezi vládnoucími vrstvami, které chtěly zastopovat demokracii – to se dělalo mj. pomocí intenzivnější spotřeby fosilních zdrojů (auta, teplo v panelácích...). V čem žijeme, je kompromisní forma demokracie a kapitalismu postavená na masivní spotřebě fosilních paliv. Nárůst autoritářství je pokusem zajistit další proudění fosilních paliv.
- Propuknutí klimatické krize nás možná přivede k jiné formě demokracie. Pro řešení problému změny klimatu není současná demokracie úplně nejefektivnější způsob.
- Možná ano, ale jenom když nás jako lidstvo Yvonna (řečeno v nadsázce, míněna je *Yvonna Gailly*) přesvědčí, že řešení je možné, aniž se poškodí náš komfort.

Zatím jsme mluvili o společenské a politické demokracii. Narazili jsme ale na problém, že skrze kapitál se moc distribuuje nerovnoměrně, a dokonce umožňuje některým měnit pravidla hry. Ve druhé části Nada představila ekonomické demokracii, která se zabývá i tímto problémem.

Je snadné kritizovat ekonomický systém, ale hůř se hledají pozitivní vize. Chci tu stručně představit takovou pozitivní vizi pro změnu systému: ideál nejen politické, ale také ekonomické demokracie.

Ze středoprouté ekonomie do běžného povědomí pronikly pojmy, jako je volný trh a ekonomický růst. Jsou chápány pozitivně, rezonují v nás na hlubokých úrovních („volnost“, „růst“ – to jsou pěkná, život podporující slova). Navíc jsou často jedním dechem zmiňována spolu s politickou demokracií, jakoby jedno bez druhého nemohlo existovat. Ve skutečnosti ale může existovat kapitalismus bez demokracie (viz Čína či nacistické Německo) a naopak kapitalismus politickou demokracií podkopává svým systémovým tlakem na koncentraci ekonomické moci. Proto je důležité usilovat v rámci systému i v rámci jeho proměny o ekonomickou demokracii.

Ekonomická demokracie bývá někdy chápána jen jako uspořádání na úrovni podniku: jako projekty ekonomicky demokratické jsou označována družstva (jsou v principu řízena jako spolek, či jako obec: každý člen/volený zástupce má jeden hlas, nezávisle na velikosti finančního podílu) nebo tzv. zaměstnanecká participace (pracovníci podniku vlastní i část jeho akcí). Lze ji ale chápat širěji. Už G. K. Chesterton, britský spisovatel a novinář, začátkem 20. století prosazoval tzv. *distributivismus*. Soukromé vlastnictví by podle něj mělo být co nejrovnoměrněji rozděleno mezi lidmi. Malý farmář či řemeslník by měl vlastnit svůj statek či dílnu, větší podniky by měly být vlastněny těmi, kdo v nich pracují, ideálně ve formě družstva. Stavěl se proto skepticky jak vůči socialismu (zestátňuje majetek), tak vůči kapitalismu (koncentruje majetek ve stále méně rukou). Obojí berou majetek drobnému člověku.

Jaké jsou mechanismy koncentrace kapitálu v kapitalismu? Produkční kapitál: „Velké ryby“ žerou „malé ryby“. Velké firmy mají úspory z rozsahu, je pro ně snazší přežít v ekonomickém systému, snadněji překonají krize. Finanční kapitál: Kdo má peníze, může uložit, investovat, pak se snadno vydělává; kdo nemá peníze, musí se zadlužit a začne chudnout kvůli splátkám. Popisuje to Margrit Kennedy v knize *Interest and Inflation Free Money*. Nyní má 25 lidí tolik majetku, jako polovina lidstva. U nás např. Babiš/Agrofert vlastní cca 100 tisíc ha. Takto vzniklá a koncentrovaná ekonomická moc nahlodává instituce politické demokracie. Ekonomická moc si upravuje pravidla, aby se jí lépe fungovalo. Rozhodnutí, co a jak se bude vyrábět, do čeho investovat, čím ekonomická moc, nikomu se nezodpovídá. Nepovažujeme tato rozhodnutí za politická, přitom mají výrazný dopad.

Co je tedy ekonomická demokracie? Definice je otevřená, mnohovrstevnatá, stejně jako u politické demokracie. Níže představím některé dimenze:

- 1) Stejně jako u politické demokracie je důležitá kontrola moci – v tomto případě ne politické, ale ekonomické. To může mít formu konkrétních právních předpisů, např. aktivity antimonopolních úřadů, boj proti daňovým rájům nebo *Zákon o významné tržní síle*, který limituje zneužívání ekonomické moci potravních řetězců vůči jejich dodavatelům. Proti koncentraci ekonomické moci působí i různé pozemkové reformy, i ta u nás v 20. letech 20. století. V indické Kérole existuje zastropování rozsahu vlastnictví zemědělských pozemků pro jeden subjekt (neplatí ale pro plantáže). Na Kubě se brání koncentraci půdy ve stále méně rukou zákazem prodeje půdy (lze prodat jen státu).
- 2) Podpora práv všech aktivně se angažovat v ekonomickém systému. Toto právo by měli mít třeba i drobní producenti, ačkoli nemají velký kapitál do začátku. Drobné živnostníky lze podpořit např. formou veřejných zakázek. Dalším příkladem je Nadace pro půdu: Snaží se najít půdu (produkční kapitál) a zajistit vzdělávání (znalostní kapitál) pro ty, kdo chtějí založit rodinné farmy. Nebo: Obec poskytne komunitní kuchyni pro zpracování domácí produkce, aby si malí podnikatelé nemuseli zřizovat drahé výrobní prostory.
- 3) Součástí ekonomické demokracie je i podpora plurality ekonomických forem. Ladislav Feierabend v r. 1944 v hovorech s prezidentem Benešem (v knize *Politické vzpomínky*) prosazoval pluralitní ekonomiku v poválečném Československu: zčásti státní, zčásti družstevní, zčásti privátní. Pluralita ekonomických forem bude znamenat i podporu malých podniků a neindustrializovaných/řemeslných výroby, které jsou v současném systému znevýhodněné. „Rovné hrací pole“ ve skutečnosti neexistuje. Současné veřejné politiky fungují často naopak: Daňový režim EET znevýhodňuje malé

podniky (narůstají jim fixní náklady). Vandana Shiva hovoří o „ekonomické svobodě“: Každý by měl mít právo nakupovat v malém obchodu a ne v supermarketu, mít svoji malou živnost. V oblasti finančnictví by pluralita ekonomických forem znamenala podporu bankovních institucí, které pracují ve veřejném zájmu (jiné, než privátní) a decentralizaci tvorby peněz – podporu lokálních/komunitních měn.

- 4) Do úsilí o ekonomickou demokracii spadá i podpora „commons“, které rezonuje v západním hnutí odmítajícím trh i stát. Synonymem je u nás významově zakrnělé „občina“, v angličtině ten pojem naopak rozkošatěl. Pojem veřejný statek není synonymem, byť se tak používá (veřejný statek je v mainstreamovém pojetí produkt, který se producentům nevyplatí produkovat, protože např. nelze dobře vyloučit neplatící osoby z jeho spotřeby). Commons v tradičním smyslu jsou společně spravovaná a využívaná území, na základě společně dohodnutých pravidel. V širším smyslu to mohou být např. i sdílené komunitní prostory, akademické vědomosti či počítačový software typu „open source“.

Ekonomická demokracie je otevřený pojem, je třeba dále promýšlet jeho teoretickou náplň i praktickou realizaci. Pro veřejnou politickou prezentaci má výhodu, že zní přijatelně i těm, kterým by se ježily chlupy při heslech, jako je „socialismus“. Přitom není vyprázdněný a může mít konkrétní politickou náplň tady a teď.

Střípky z diskuse k ekonomické demokracii:

- Ultimátně se ekonomická demokracie vylučuje s existencí kapitalismu ve stejném území. Proto je potřeba snažit se dostat to do politického diskurzu. Ekonomickou demokracií lze kapitalismus evolučně překonat.
- Toto se hodně shoduje s přístupem „tyrkysových organizací“ – jen to vychází z jiného myšlenkového proudu, výsledek je ale stejný. Každý má vliv na to, kam směřuje vývoj jeho organizace.
- Marxův ideál společnosti jsou svobodně se sdružující producenti, to je asi kompatibilní s ekonomickou demokracií. Dále Marx požadoval, aby člověk nemusel prodávat svoji práci – aby byl spoluvlastníkem, nebo ve veřejné službě.

Pozn. K tématu ekonomické demokracie viz též texty N. Johanisové v on-line Kulturních novinách (č. 12/2017) a ve Sborníku Otevřený prostor: Cesty ke smysluplné práci (2018). Ke „commons“ viz též Sborník Otevřený prostor: Mít či sdílet (2012).

14

Co když je cílem hry
si pohrát?

Program vedly a zapsaly Ivana
Sládková a Markéta Jungová

Program tohoto bloku byl kombinací prožitkových aktivit a tvůrčí práce ve dvojicích i ve skupině. Prožitkové aktivity přispívají k porozumění novým přístupům, umožňují objevovat nové pohledy a řešení. Prožitek je slovy nesdělitelný.

V úvodní aktivitě se účastníci v tichu ve dvojicích vzájemně obdarovávali. Obdarování beze slov zažila většina účastníků poprvé a touto úvodní aktivitou vznikl ve dvojici, která se dříve více neznala, vztah důvěry. Tak se otevřela možnost další příjemné spolupráce.

Návazně pak dvojice sdílely své nejkrásnější vzpomínky. Účastníci mluvili o zázraku narození dítěte, o chvílích v krásné krajině, kterou svou péčí uzdravují, o přátelství i rodině.

Pak jsme se zaměřili na téma hodnot a každý přemýšlel nad hodnotami, které jsou pro něj důležité ve třech oblastech: v rodině, v práci a mezi přáteli. Zazněla slova jako důvěra, láska, radost, sdílení, zodpovědnost, upřímná komunikace, vzájemná úcta, porozumění, laskavost, společná práce, upřímnost k sobě, vděčnost, tvůrčí přístup, empatie, kvalita, spolehlivost, férové jednání, podpora, bezpodmínečná láska, opora a další.

Společnou hodnotou pro všechny zúčastněné byla důvěra. Shodli jsme se na tom, že důvěra chybí mezi lidmi a je více obvyklé nedůvěřovat, být opatrný.

Z praxe transformačního provázení vyplývá, že k transformaci nejlépe dochází na úrovni dítěte. A tak jsme si šli hrát. Každý si vybral figurku, která představovala jeho oblíbenou fantazijní/ pohádkovou postavu – a tahle tvůrčí skupina tvořená skupinou polárníků, pirátem, Popelkou, vánočním skřítkem, Pipi, Ronjou (její roli si vybraly dvě účastnice) a ohnivcem byla připravena řešit aktuální ekologický problém, kterým byla elektrárna Chvaletice u Pardubic.

Hravé figurky si s čoudící elektrárnou rychle poradily. Za několik málo minut byla elektrárna zmrazena, a poté do ní byla nainstalována zcela nová, moderní a ekologická technologie. Stačilo odvést ohnivce, převést pozornost majitele jinam, o což se postarala Popelka, pak přišli na řadu polárníci a další figurky... nakonec pirát přivezl novou technologii.

A jaké z toho plyne poučení/ uvědomění?

- Že někdy stačí uvolnit prostor jinému pohledu na věc
- Že protest je fáze kreace – kreativního řešení problému
- Že společný problém je jako bubák
- Že vlastně nejsou žádné úplně vážné věci
- Že v odlehčení je potenciál
- Že jsme intuitivní
- Že hravá forma komunikace boří bariéry
- Zazněl i citát od Charlese Eisensteina: „Vyzkoušeli jsme všechno možné, teď je čas vyzkoušet nemožné.“

Bylo zmíněno vzdělávání ve Finsku, kde je základem učení hra. Dále pokračovala debata nad možnostmi, jak vnášet do mezilidské komunikace odlehčení a lidskost. V debatě zaznělo, že pomáhá prostorové uspořádání, neutrální prostor, někdy i přizvaný mediátor anebo úvodní vzájemné neformální naladění např. formou povídání o knížkách, které kdo z účastníků právě čte.

15

Věřejné politiky nerůstu

Záznam z diskuse, kterou vedl
a zapsal Áron Tkadleček.

Nerůst je akademické a aktivistické hnutí, které volá po proměně společnosti a odbourání její závislosti na růstu. Lidé z katalánské sítě Research and Degrowth před několika lety dali dohromady seznam deseti konkrétních opatření – veřejných ekonomických politik – vycházejících ze zásad nerůstu. Toto desatero (podrobněji rozepsané na webu a2larm pod názvem „Prosperovat můžeme i bez růstu“) jsme na diskuzi nejdříve prošli a následně o něm debatovali, záznam tedy odpovídá tomuto pořadí.

- 1) Základní občanský a maximální možný příjem – měli bychom v souladu s ostatními daněmi, přídávky a pracovními reformami zvýšit příjem chudší poloviny populace na úkor nejbohatších deseti procent.
- 2) Sdílení pracovních míst – měli bychom redukovat pracovní týden alespoň na 32 hodin a o pracovní místa by se dělilo více lidí.
- 3) Ekologická daňová reforma – danit by se neměla lidská práce, ale používání materiálů a energií. Měly by se danit nejvyšší příjmy a kapitál nezamýšlený pro užití vlastníkem a osvobodit od daně nejnižší příjmy.
- 4) Konec investic do silně znečišťující výroby – přesun investic z dálnic, letišť, zbrojení, těžby a využívání fosilních paliv do decentralizovaných zdrojů obnovitelné energie, ozeleňování, udržování stávající infrastruktury veřejné dopravy.
- 5) Systémová podpora solidarity a občanské společnosti – zjednodušit fungování neziskových iniciativ (KPZ, nízkoprahové kluby, kulturní centra, skaut) pomocí legislativních či daňových opatření.
- 6) Občanský dluhový audit – umazat část státního dluhu, který vytváří nutnost růstu.
- 7) Optimalizace využívání budov – zastavit výstavbu nových budov, podporovat iniciativy snažící se o využití chátrajících a prázdných budov, zdanit nevyužité domy, vyvlastnit dlouhodobě nevyužívané.
- 8) Omezení reklamy – zavést přísná kritéria pro reklamu na veřejných prostranstvích.
- 9) Environmentální limity – absolutní a postupně se snižující strop na emise CO₂, limity těžby nerostů, monitoring emisí a materiálového složení importovaného zboží a limity na ně.
- 10) Konec HDP coby ukazatele pokroku a prosperity – soustředíme se na jiné ukazatele.

Jednotlivé kroky jsou provázané: ekologická daňová reforma, environmentální limity a zákaz reklamy např. zajistí, že čas uvolněný zkrácením pracovní doby nevyužijeme k devastaci životního prostředí. Po oddlužení by díky environmentálních limitům nemělo dojít k dalšímu růstu ekonomiky.

V diskuzi jsme se nejdříve dotkli kritiky zkrácení pracovní doby. První námitka zní, že by jim mohly stoupnout náklady na jedno pracovní místo, například pro malé podnikatele kvůli odvodům. Řada lidí si také nemůže dovolit pracovat méně a mít méně peněz, když už teď těžko se svým příjmem vycházejí. Tento problém by se ale měl vyřešit odpuštěním danění nejnižších příjmů a naopak daněním kapitálu a progresivním daněním vysokých příjmů, použití materiálů a energie. I při zkrácení pracovní doby by tedy neměl klesnout plat u nízkých příjmů, naopak u vysokých by klesl velmi. Zkrácení pracovní doby by tak nezvýšilo náklady na práci pro malé zaměstnavatele a v případě velkých zaměstnavatelů by bylo nástrojem spravedlivějšího rozdělení zisku.

Otázku práce dále komplikuje, že u mnoha prací je délka pracovní doby neurčená a jindy je práce neformální, například v podobě péče, samozásobitelství, vzájemné výpomoci (otázkou také je, co považovat za práci a jak ji vnímat). Základním cílem zkrácení pracovní doby je podpora dekomercializace práce za současného zvýšení rovnosti při poptávání a nabízení práce a spravedlivějšího odměňování. S tím se pojí i problematika přesunu zaměstnanosti mezi některými sektory – pravděpodobně například z průmyslu do školství či zdravotnictví. To by mělo být podpořeno poskytováním rekvalifikací či základním nepodmíněným příjmem.

Náhlé nabytí volného času se pojí i s otázkou, jak ho smysluplně trávit. Dokážou to například dnešní lidé v důchodu, a jsou s tím spokojeni? Občanská společnost by měla dát dost impulzů a možností, jak se do ní zapojit. Příkladem může být fungující zapojení dobrovolníků navštěvující lidi v důchodu v Norsku. V souvislosti s částečnou dekomercializací péče či vzdělávání by pro to existoval prostor. Podle jiného názoru potřebujeme opustit představu, že lidi musí neustále dělat něco, co ostatním připadá jako

užitečné, lenošení je vlastně často nádherně ekologické. Ovšem problémem může být třeba alkoholismus a další sociálně škodlivé jevy na něj navázané.

Zkrácení pracovní doby ale nemusí být dlouhodobou záležitostí. Materiální luxus, ve kterém žijeme, a relativní nepotřebnost práce jsou způsobené i velkou spotřebou fosilních paliv, kterou musíme poměrně rychle redukovat. Bez levného a dostupného zdroje energie bude naopak v budoucnu potřeba více práce, takže se pracovní doba může prodlužovat (ať už ve formální nebo neformální sféře práce). V tom spočívá i problematičnost automatizace a zavádění nových „smart“ technologií, které jsou často závislé na přísunu energie a materiálů, které budou méně dostupné či dražší.

Další důležitou problematikou je, zda bude smršťující se ekonomika stále schopná financovat základní nepodmíněný příjem a další vyjmenované sociální výdaje. Může nastat odliv kapitálu za hranice. Částečnou odpovědí může být zdanění nejvyšších příjmů, znečišťování životního prostředí, dekomercializace některých sektorů ekonomiky.¹⁰

Podle jiných výše zmíněná opatření neberou v potaz imperativ růstu – který je skrytý například v tom, jak vznikají peníze a jakou roli přitom hrají banky, jak jsou firmy nucené se zvětšovat nebo v mechanismu narůstání dluhů. Na druhou stranu pro opuštění růstu by byly výhodou institucionální změny, ale je velmi málo pravděpodobné, že by ekonomika dál rostla, kdybychom redukovali všechny vstupy do ní – zdaněním čerpání materiálů a energie, environmentálními limity, ukončením investic do nové infrastruktury a zkrácením pracovní doby. Některé firmy se můžou zvětšovat a některé zanikat i v nerůstovém modelu, stejně jako je tomu dnes.

V oblasti tvorby peněz se objevují různé návrhy. Peníze by se mohly navázat na zlatý standard jako v minulosti, nebo na fosilní paliva¹¹. Další možností je zakázat bankám další emitování peněz na dluh – to však jde proti monetární teorii. Jiné řešení představují státní peníze. Možná by peněz mohlo být pořád stejně, přidaly by se do systému, jen když by se například narodily další děti.

Dalším tématem diskuze byla komplexita a provázanost zmíněných opatření. Nevýhoda této komplexity a provázanosti spočívá v tom, že je možná nutné prosadit všechna opatření najednou. Je to jako vyměnit software – úplná změna ekonomického systému. Taková radikální změna vnáší otázku revoluce. Může nastat krize akumulace, nezaměstnanost, celkový fundamentální konflikt o podobu společnosti. Problém podobně zásadních změn lze ilustrovat na příkladu bydlení – pokud jej chceme vymanit z trhu, bude to extrémně náročné, protože teď je vlastnictví bytů a domů čím dál víc nástrojem akumulace kapitálu (nástrojem na ukládání a zvětšování bohatství). Bohatí (a mocní) jen těžko přistoupí na změnu bez konfrontace. Historické příklady ukazují, že průmyslové frakce společnosti – zastupující kapitál – jsou schopny zorganizovat vojenský puč, aby růstový systém a své zisky ubránily. Ale není naopak uvažování o revoluci přepjaté? Měli bychom být nenásilní a demokratičtí, rétorika boje a rozdělování na „my“ a „oni“ k ničemu dobrému nevede. Existuje i tragická historická zkušenost naší země. Podstatné je hledat shodu. Podporovat ženskost v politice?

Podle jiných už společnost rozdělená je, jde o systémové parametry vztahů, někdo je nesouměřitelně bohatší a mocnější než jiný. Musíme se snažit je překonat. Ekonomika je založená na maximalizaci osobního zisku, to se musí změnit. Prostředky však musí odpovídat cílům.

Existují i malá, nenápadná a snáze realizovatelná opatření, vycházející z výše zmíněných principů, jako například zavedení více státních svátků, regulace reklamy například ve veřejnoprávních médiích.

Nakonec jsme se dotkli také alternativních měření pokroku, jako například *Happy planet index*. Cílem nerůstu nemůže být jenom snížení emisí CO₂, ale také sociální prosperita a řešení dalších ekologických problémů. Snaha o bezuhíkovou ekonomiku nemůže vyústit v drancování neobnovitelných nerostných surovin ze zemí Globálního Jihu pro solární panely, větrné elektrárny, baterie či elektromobily. V megalomanském měřítku s dalším růstem to není cesta.

10 Pozn. recenzenta: Toto není ani částečná odpověď, ale pobídka k masivnímu útoku kapitálu, kolapsu směnného kurzu a politickým nepokojům způsobeným zhroutením životní úrovně v důsledku masivního zdražení dovozu.

11 Pozn. recenzenta: Toto je problematické řešení, může nastat deflační spirála.

16

Co se povedlo
zelenému hnutí
České republiky za
posledních 20 let?

Záznam z diskuse, kterou vedla
a zapsala Olga Shirobokova.

Za posledních dvacet let se české zelené hnutí posunulo od aktivistických akcí do profesionalizace a advokacie. Vznikly silné neziskovky a zelené hnutí je pevně propojené. Díky tomu, že je Česko malá země, se členové zeleného hnutí často znají osobně. Existují platformy pro setkávání a sdílení, např. každoroční Otevřený prostor. Rozvinuly se také thinktanky evropské úrovně jako Glopolis nebo Institut cirkulární ekonomiky. Ty jsou relevantními partnery v debatách se státem.

Mezi konkrétní úspěchy lze zařadit prosazení Zákona o odpadech (momentálně se materiálně využívá kolem 40 procent odpadů). Důležitou roli v porevolučních letech sehrálo ekoporadenství, jež ale teď postupně ubývá. Podařilo se zavést zodpovědné veřejné zakázky. Proběhla řada blokad. Za úspěšnou lze považovat i petici proti dostavbě Temelína. Ačkoli nakonec nebyla vyslyšena, podařilo se mobilizovat 113–117 tisíc lidí.

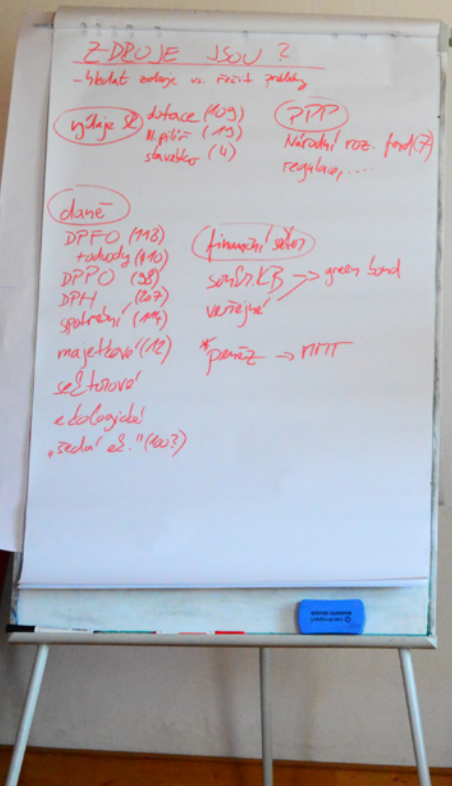
V posledních dvaceti letech se silně rozvinula environmentální výchova dětí a mládeže. Ekovýchovu se podařilo zařadit do kurikula, vznikly krajské ekovýchovné sítě, krajské konference, institut krajského koordinátora. Vznikla kvalitní ekocentra (např. Kaprálův Mlýn), jež jsou chápána jako účinné prostředky ekovýchovy. K tématu se pravidelně pořádá celostátní konference, organizovaná Ministerstvem životního prostředí a Sítí středisek ekologické výchovy Pavučina, z. s.

Rozvoj zaznamenaly filmové festivaly na ekologická témata. Za podpory Ministerstva životního prostředí funguje Ekofilm, v r. 2020 proběhne již desátý ročník filmového festivalu Země na talíři, ekologická témata pronikla i do festivalů dokumentárních filmů Jeden svět či Jihlava. K environmentální osvětě přispívají i média – příklady jsou televizní programy ČT jako Nedej se, pořad Natura na stanici Plus Českého rozhlasu, či časopis Sedmá generace. Zásluhy v oblasti ochrany životního prostředí ohodnocují ceny Josefa Vavrouška Nadace Partnerství a Jana Šmardy Českého svazu ochránců přírody.

Co se týče financování, v nultých letech se do východní Evropy dostaly „velké cizí peníze“. Soukromé dary se zdvojnásobily. Některé ekologické projekty jsou financované paušálně ze strany Ministerstva životního prostředí. V diskusi jsme zmínili následující důležité nadace:

- Veronica, roční rozpočet cca 30 mln Kč
- Partnerství, roční rozpočet cca 100 mln Kč
- Příspěvky z Nadačního Investičního Fondu
- Japonská nadace Sasekawa Peace Foundation
- Ford Foundation

Závěrem diskuse jsme shrnuli i to, co se moc nedaří. Za důležitý považujeme nedostatek PR, kdy se neziskovým organizacím nedaří veřejnost informovat o tom, čeho dosáhly.

17

Zdroje jsou? Aneb kdo zaplatí spravedlivý přechod

Záznam z diskuse, kterou vedl
a zapsal Jan Bittner.

Diskuse o udržitelné ekonomice obsahují velkou řadu **potřebných a nutných opatření**, která by zaručila jak environmentální, tak i sociální udržitelnost v budoucnu. A všechno něco stojí. Pouhé investice potřebné na financování přechodu na uhlíkově neutrální ekonomiku podle českého premiéra dosahují 675 mld. Kč v podobě jednorázové injekce. Spolu s tím bude nutné dokázat financovat „z eráru“ předpokládaný několikasetmiliardový schodek důchodového účtu, rostoucí potřeby v oblasti zdravotní nebo sociální péče, dofinancování vzdělávacího systému, řešení nedostatečného veřejného bytového fondu a mnoho dalších věcí.

Do těchto potřeb vstupuje i aspekt **budoucích změn na straně příjmů** veřejných rozpočtů. V souvislosti s tzv. průmyslem 4.0, rozpadem tradičního zaměstnání a poklesem potenciálních příjmů z práce musíme uvažovat nad kompenzací takového výpadku buďto zdaněním kapitálu, neproduktivních rent nebo ekologickými daněmi. Nastavení daňového mixu může navíc silně souviset se snahami o nerůstové politiky.

Zachování klidu a konstruktivního optimismu nejlépe vystihuje často neprávem vysmívané vyjádření expremiéra Vladimíra Špidly, že **„zdroje jsou“**. Diskusi o hledání zdrojů pro (nejen) výše uvedené potřeby s převažujícím veřejným zájmem by měly provázet i snahy napravit existující problémy veřejných financí, avšak jejich náprava nestačí. Výzvy a s nimi spojené požadavky dalece převyšují současné možnosti veřejných financí.

Hledání zdrojů může začít u „auditu“ současných **výdajů ze strany státního rozpočtu**. Zde se lze podívat na sporné výdaje podpory podnikatelského sektoru, které jsou dědictvím nesmyslného systému investičních pobídek nebo fiaskem podpory obnovitelných zdrojů. Za pozornost stojí i neefektivní podpory stavebního spoření nebo třetího fondového důchodového pilíře, které dosahují jednotek až desítek miliard ročně bez většího efektu. Tváří v tvář klimatické krizi a sociálním problémům si zamyšlení zaslouží i využití veřejných výdajů na obranu.

Nevyužitý potenciál skýtá **příjmová strana státního rozpočtu**. Vysoké zdanění práce především z důvodu vysokých odvodů si na jedné straně říkají spíše o snížení výše a redukci regresivní povahy, nejlépe návrat k progresivnímu zdanění. Přesto je i zde možné hledat ve vodách šedé ekonomiky, která představuje až 500 mld. Kč a v rámci které přichází český stát i o sto miliard na příjmech. Svou roli zde hrají exekuce, které vytlačují část populace mimo oficiální struktury pracovního trhu.

Korporátní daň si naopak v posledních desetiletích užívala evropský „závod ke dnu“, při kterém se především země bývalého sovětského bloku předháněly v podbízení se zahraničním korporacím nízkými daněmi. Z tohoto závodu na konec získaly pouze korporace, které navíc dokážou využít každé skulinky v daňových zákonech a daňové skříře jsou jejich běžným útočištěm. Česká republika z důvodu mezinárodní daňové optimalizace, popřípadě přímo daňovými úniky přichází ročně až o pět desítek miliard korun.

Přišel čas, aby se velké nadnárodní firmy férově podílely na financování veřejných služeb. Prvními kroky v tomto směru by mělo být zvýšení daně z příjmu právnických osob. Daň by měla být progresivní, aby nezasahovala malé lokální podniky. Toto zdanění by mělo být regulované na celoevropské úrovni formou společného konsolidovaného základu daně.

O dalších možnostech se dlouhodobě debatuje na evropské úrovni, ale u diskusí to zatím končí. Tobinova daň, čili daň z finančních transakcí, by mohla plnit roli veřejného příjmu a současně by regulovala spekulace a překotný pohyb kapitálu vytvářející nestabilitu celých ekonomik. Dokud ale členské země nebudou ochotny spolupracovat v daňové oblasti, zůstává toto opatření v šuplíku Evropské komise. Na národní úrovni přesto např. zdanění finančních derivátů či obecněji zdanění finančního sektoru a další sektorové daně běžně plní státní pokladny či rezervní fondy zemí kolem nás.

Výpadky přímých daní musí postupně kompenzovat daně nepřímé. Růst daně z přidané hodnoty s sebou nesl rostoucí zátěž nízkopříjmových domácností, pro které je efektivně sazba DPH vyšší než pro lidi s vyššími příjmy. Dohromady s takřka neexistujícími majetkovými daněmi, které ani nepředstírají snahu zvyšovat sociální mobilitu či řešit krizi bydlení, vytváří daňový systém bez smyslu pro spravedlnost či elementární logiku.

Změnou dříve nebo později projdou ekologické daně, jejichž regulační role bude narůstat, a s ní i možnosti daňových příjmů. Odhlédneme-li od hudby budoucnosti v podobě redistribuční uhlíkové daně nebo „fosilních“ cel, už dnešní daňový systém poskytuje různé možnosti od zdanění spotřeby benzínu po zdanění těžby fosilních zdrojů, využívání pesticidů apod.

Mimorozpočtové zdroje se dále mohou skrývat pod spolupráci veřejného a **soukromého sektoru** s cílem nasměrovat privátní finance směrem k veřejné potřebné oblasti. Korporátní společenská odpovědnost musí získat na důležitosti a formou vzájemného partnerství nebo různými regulačními opatřeními a stimuly musí veřejný zájem zaktivizovat i soukromé zdroje. Větší důležitost by měly získat sociální podniky či podniky s akcentem i na společenské cíle, nejen na prostý zisk.

Z české ekonomiky každoročně odchází kapitál v podobě dividend za takřka 300 miliard, přičemž zahraniční vlastníci odhadem jednou tolik „odlévají“ prostřednictvím vnitropodnikového účetnictví. Jako zdroj spravedlivého přechodu by alespoň jeho část mohla sloužit v lokalitě, kde byl zisk vygenerovaný – tedy v Česku. Tohoto cíle není snadné dosáhnout daňovou cestou, ale nabízí se posílení role zaměstnanecké kontroly ve velkých korporacích spolu s mezinárodní spoluprací.

Naprosto klíčové změny musí přijít ze strany finančního sektoru. Peníze jsou v ekonomice jako energie – kam neproudí, to nefunguje. Proto se pozornost musí soustředit na finanční toky. Soukromé komerční banky už dnes začínají sepsávat etické kodexy a sledovat mezinárodní srovnání, která banka jak moc financuje fosilní byznys. Jako ekonomická alternativa se nabízí i menší etické banky a záložny.

Nový vzestup docela určitě nastane v oblasti veřejného bankovníctví. První vlašťovkou jsou tzv. zelené či klimatické dluhopisy určené k financování ekologických projektů, které emituje v největší míře Evropská investiční banka, ale jako trend etičtějšího bankovníctví se to postupně dostává i do soukromého sektoru. Dodnes obdivovaný ekonomický skok v poválečných Spojených státech se podařil prezidentu Rooseveltovi za pomoci veřejného financování prostřednictvím *Reconstruction Finance Corporation*, která může posloužit jako vzor pro spravedlivý přechod i dnes.

V hledání cesty nám nesmí chybět představivost. O překračování hranic představitelného ve spojení s celosvětovým hnutím inspirovaným právě Rooseveltovým Novým údělem (*New Deal*)¹² se pokouší tzv. moderní měnová teorie, která převrací dosavadní způsob nahlížení na tvorbu a roli peněz v ekonomice. V jejím jádru je nabourání vztahu mezi úsporami a půjčováním peněz. Volně na tento koncept navazuje např. návrh, aby čerstvé peníze šly do ekonomiky výhradě skrze financování základního nepodmíněného příjmu. Takových celostních konceptů si musíme umět představit víc.

Stejně jako projekty na individuální úrovni by i ty státní měly začít identifikací konkrétního projektu – jde o cíl, který je potřeba politicky prosadit. Takovou misí může být klidně konec uhelných elektráren v horizontu let, osázení celé země solárními panely, integrace veřejné dopravy po celé zemi, náhrada diesellových automobilů. Imaginaci se meze nekladou. A zdroje? Zdroje jsou.¹³

12 Pozn. editorky (NJ) Překládáno často (a podle mého názoru vhodněji) také jako „nová dohoda“.

13 Pozn. recenzenta: Tohle je dobrá kapitola, jenom mně trochu mrzí, že autor nevysvětlil rozdíl mezi nominálními a reálnými veličinami. Peníze nejsou limitem, těch si dokážeme vytvořit, kolik budeme chtít (ve vlastní měně), limitem jsou reálné zdroje – máme na to lidi, technologie, znalosti, materiál?

Záznam z diskuse, kterou vedla
a zapsala Kristína Zindulková.

V tomto bloku jsme mapovali různé funkce hráčů klimatického hnutí: vzdělávací (např. Člověk v tísni), expertízy (vědci) a expertní činnosti v součinnosti s médii, advokační (Hnutí DUHA) nebo přímo politické (Strana Zelených), právní (Frank Bold), veřejný tlak (demonstrace, přímá akce – Fridays For Future, Limity jsme my), finance (European Climate Foundation, Evropská unie, Ministerstvo životního prostředí), součástí jsou také podniky (obnovitelná lobby) a spotřebitelé.

Co nám v současném klimatickém hnutí chybí, čemu by měla být věnována větší pozornost? Shodli jsme se, že nám chybí ucelená pozitivní vize do budoucnosti – jednotící příběh, který nás provede sociálně-ekologickou transformací, nabídne alternativy a umožní komplexní řešení klimatické krize. Vhodné posílení současného hnutí by mohla přinést i užší spolupráce jednotlivých aktérů – užší vertikální spojení mezi expertními (advokačními) subjekty a tlakem zdola. Nakonec jsme diskutovali možnosti mobilizace a organizace silného občanského tlaku zdola, diverzního hnutí, které stojí na širší občanské společnosti ve spojení s různorodými skupinami, jimž záleží na zdravé a udržitelné budoucnosti.

19

Kdo upeče koblihu?
Ekonomická
alternativa
pro 21. století

Záznam ze semináře, který vedla
a zapsala Vendula Couvreur.

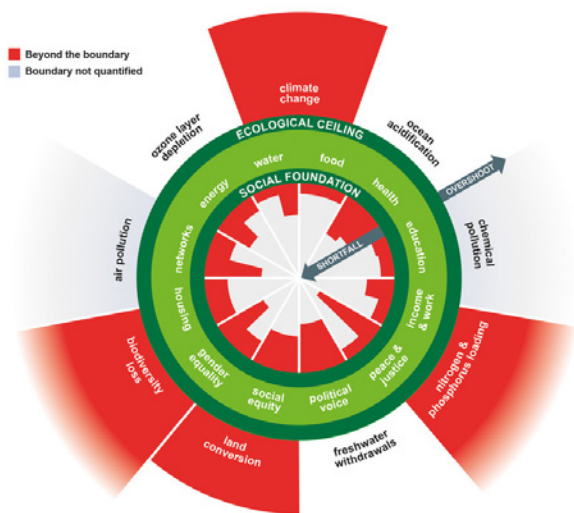
Vendula prezentovala koncept Ekonomie koblíhy na základě stejnojmenné knihy britské ekonomky Kate Raworth (Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st Century Economist). Český překlad vyjde v družstevním nakladatelství IDEA.

Ekonomie¹⁴ v naší společnosti požívá nevysvětlitelně posvátné aury. Většinu z nás uchvacuje, toužíme jí lépe porozumět, abychom zvedli svou společenskou prestiž i chápání světa. Přímou či nepřímou ovládá naše myšlení i naše rozhodnutí, zasahuje do spousty dalších oborů, politici i média se rádi odvolávají na názor ekonomických expertů, ať už jde o vývoj cen cibule, stabilitu měny či použití unijních fondů. Ekonomie se ráda prezentuje jako přírodní věda, toto zařazení si však vypěstovala uměle. Jedná se o vědu společenskou, která využívá některých přírodovědných metod. Velmi by jí (i nám) prospělo, pokud by byla schopna šířeji spolupracovat s ostatními vědami.

Zároveň jde o jediný vědní obor, který proti sobě dokázal vzbouřit vlastní studenty – tedy ty, kteří se rozhodli jejímu studiu věnovat dlouhé roky svého života. Stalo se tak po krizi v roce 2008, kdy si mladí lidé začali naplno uvědomovat rozpory mezi teorií, kterou se učí a skutečným stavem věcí. Vznikla prasklina v neochvějně autoritě a začaly se množit rebelující hlasy proti dominantnímu přístupu ve vyučované teorii. Ta vznikla v polovině minulého století, její kořeny sahají ještě dále do století předešlého. Taková teoretická výbava je zastaralá a naprosto neadekvátní tváří tvář výzvám 21. století. Dnešní studenti budou v roce 2050 tvořit elity: řídit státy, podniky i výzkum, proto je potřeba, aby měli po ruce vhodné nástroje. Svět se neustále dynamicky vyvíjí a ekonomie by s ním měla držet krok.

Kate Raworth hovoří o síle obrazů, jež jsou součástí všech velkých příběhů. Cílem její knihy je přepsat stěžejní schémata ekonomické teorie nákrety novými – nahradit křivku HDP a růstový imperativ jiným konceptem. Je jím donut, neboli americká koblíha – ikonická smažená cukrovinka s dírou uvnitř (v oblíbě jí měl např. Homer Simpson). Schematicky jde o dvě soustředné kružnice představující sociální a environmentální limity, v nichž by se udržitelná ekonomika 21. století měla pohybovat.

KOBLÍHA: Schéma sociálních a planetárních limitů

Obrázek: Kate Raworth a Christian Guthrie/The Lancet Planetary Health

14 Pozn. editorky (NJ): „Ekonomií“ míní autorka ekonomii středního proudu, tedy tu, která je nejčastěji prezentována v ekonomických učebnicích. Jak ale autorka sama dále naznačuje, existují i další ekonomie, například sociální ekologická ekonomie, (eko)feministická ekonomie či politická ekonomie.

Legenda (po směru hodinových ručiček)

vnitřní kružnice – sociální základna

- potraviny
- zdraví
- vzdělání
- příjem a práce
- mír a spravedlnost
- politický hlas
- sociální smír
- genderová rovnost
- bydlení
- sítě
- energie
- voda

vnější kružnice – ekologický strop

- změna klimatu
- okyselování oceánů
- chemické znečištění
- kontaminace půdy umělými hnojivy (dusík a fosfor)
- úbytek pitné vody
- přeměna půdy
- ztráta biodiverzity
- znečištění vzduchu
- ztenčování ozonové vrstvy

Jednotlivé oblasti se částečně protínají s cíli udržitelného rozvoje OSN (Sustainable Development Goals, známé také pod zkratkou SDGs), sedmnáctibodovým programem, na jehož sestavení se autorka podílela. V rámci workshopu zazněl názor, že tento soubor cílů není pro lidstvo jednoznačně univerzální (vzdělání může mít velmi různé podoby). Padla rovněž výtka, že autorčin pohled stojí na anglosaském diskurzu a nedostatečně zohledňuje různost světových kultur – neexistuje jediné my, protože žebříček potřeb je kulturně podmíněný. Například chilský ekonom Manfred Max-Neef mezi ně řadí nečinnost a spiritualitu, zatímco zcela opomíjí politický hlas. Cíle OSN je nutno vnímat jako referenci a kompromisní směr, shodu na něm našly všechny členské státy, přestože mezi jednotlivými přístupy existují rozdíly.

Ambicí Koblihy je sloužit jako jakýsi kompas pro 21. století, který by pomohl vést lidstvo do budoucnosti, kde budou naplněny základní potřeby všech, a zůstane zachován živý svět kolem nás.

Účastníci workshopu se následně pokusili zamyslet, jakým způsobem lze k dosažení jednotlivých cílů prakticky přispět z těchto čtyř úrovní: jednotlivec, komunita/obec/firma, stát, superstát (EU). Padly následující příklady:

Co zmůže domácnost/jedinec

- komunitně podporované zemědělství – jídlo, práce, vzdělávání (učením mezilidským vztahům a vzniku potravin), šetření energie, spotřebitelé dávají jistotu zemědělcům
- Výchova dětí – vzdělávání o třídění, o přístupu ke světu
- Recyklace, upcycling
- Šetření vodou v domácnosti
- Samozásobitelství a výměna služeb a věcí
- Darování toho, co nepotřebuje
- Jezdit na kole a MHD
- Sdílení péče

Obec/Město/firma

- Praha vypověděla dohody s nájemci polí a vznikají environmentálně podmíněné pachtovní smlouvy s cílem zachování půdy – biodiverzita, zachování krajiny, spolupráce se školami a tvorba místních sociálních vazeb
- Obecní obnovitelná energetika – změna klimatu, znečištění ovzduší, zaměstnanost, spravedlnost
- Obchod s lokálními produkty

Stát

- Zavřít uhelné elektrárny
- Zákaz freonů
- Zdanit benzín
- Chráněné krajinné oblasti
- Regulace zemědělství (zdanit pesticidy) – třeba formou dotací (kdo je nepoužívá, dostane dotace)
- Nebudovat dálnice a letiště
- Daň za zastavěné území
- Regulace spotřeby vody pro průmysl
- Veřejné služby
- Bydlení – neprivatizovat a poskytovat sociální bydlení
- Progrese a ekologická daňová reforma
- Hájit demokratické principy
- Podpora veřejnoprávních médií

Superstát

- Politický tlak formou dohod (Pařížská dohoda)
- Pravidla pro lepší mezinárodní obchod (World Trade Organization)
- Garance/kodexy/minima (International Labour Organization – práce, EU – minimální mzda – Mezinárodní zdravotnická organizace – azbest, Istanbulská úmluva)
- Dozor nad volbami (Organization for Security and Co-operation in Europe)
- Vzdělávací spolupráce (Erasmus)
- Zrušit dluhy
- Omezit vykořisťování
- Změna zdanění dovážených surovin a zpracovaných produktů (čokoláda vs. boby)

Zdroje:

Raworth, Kate. Doughnut Economics (London Penguin, 2017).

doughnuteconomics.org

20

Strach, naděje a komunikace

Záznam z diskuse, kterou vedli
Josef Patočka, Kristína Zindulková,
Yvonna Gailly a Anders Ekeland.
Zapsala Kristína Zindulková.

Klimatická změna je nutně spojena se strachem. Na semináři jsme se shodli, že strašení hrůzami horké země jako komunikační strategie nefunguje, opačný přístup ale hrozí neupřímností, zlehčováním nebo zaměřováním se na druhotné argumenty. Jak má vypadat komunikace o klimatické změně, aby vzbudila nutnou aktivitu, aniž by posluchače paralyzovala strachem nebo je falešně ukolébávala?

Zmínili jsme, že je důležité mít vizi, nabízet alternativy a na pozitivních příkladech ukazovat, že změna je možná. Konfrontace s vážností situace nemusí vést k paralýze, pokud je doplněná exkurzem do nové reality. Zaznělo, že takovou vizi umí vytvářet např. americká demokratka Alexandria Ocasio-Cortez pro Green New Deal. Příklady z praxe jsou i dobrým způsobem jak vyvrátit argument, že „to nejde“. Nejde ale o to vytvořit představu, že je vše již vyřešené – naopak jsme během semináře zmínili důležitost otevřeného přístupu, který zve širší veřejnost k hledání řešení a navazuje spojení s širší společností, s umělci, odbory, kutily, inovátory atd.

Důležitým aspektem komunikace je tón hlasu přenášející emoce a celkové vyznění. Několikrát zaznělo, že podceňovaným způsobem komunikace je humor a satira (např. na chyby komunistického režimu v minulém století bylo často upozorňováno humorem, v české společnosti skeptické k feminismu je oceňovanou formou komunikace satira Branky, body, kokoti). Nesmíme zapomínat, že komunikace je umění, věda a profese, a s tou pozorností se k ní má přistupovat.

Někteří argumentovali, že je nutné komunikovat utahování opasků, protože pokud se má oteplení zastavit, nevyhnutelně se musí snížit nadměrná spotřeba globálního Severu, kde se z luxusu stal standard (spotřeba, létání atd.). V minulosti se to dařilo např. v době války. Naopak proti zazněly argumenty spravedlnosti (pravděpodobně by se dotklo spíš chudých) nebo diskreditace snah o důležitější opatření (konec uhlí). Ne vždy ale musí klimatické řešení být snížením komfortu – tzv. imperiální životní způsob není čistě věc osobního rozhodnutí, ale vychází z konzumní kultury a nastavení systému. Je důležité nastavovat udržitelné alternativy na individuální i systémové úrovni.

Seznam účastníků a účastnic

Bernardová Hana	hanaber@hotmail.com
Bittner Jan	bittnerjan23@gmail.com
Couvreur Vendula	vendula.havlikova@gmail.com
Ekeland Anders	anders.ekeland@online.no
Gailly Yvonna	yvonna.gailly@veronica.cz
Guth Jiří	jiri.guth@ecn.cz
Holubec Pavel	pavelholubec@centrum.cz
Hrubanová Kristýna	kristyna.hrubanova@nazemi.cz
Johanisová Naďa	johaniso@fss.muni.cz
Jungová Markéta	jungova.marketa@seznam.cz
Krčílková Šárka	sarka@cooland.cz
Kutáček Standa	stanislav.kutacek@outlook.com
Májíček Jan	Jan.Majicek@rosalux.org
Patočka Josef	patocka.josef@gmail.com
Shirobokova Olga	oshirobokova@ashoka.org
Siblík Filip	fsiblik@gmail.com
Silná Karolína	karolina@ekumakad.cz
Silný Jiří	jirisilny3@gmail.com
Sládková Ivana	sladkova.ivana@gmail.com
Smolková Lucie	luk.smolkova@gmail.com
Smrž Milan	milan.smrz@eurosolar.cz
Tkadleček Áron	arontkadlecek@protonmail.com
Vlašín Mojmir	mojmir.vlasin@gmail.com
Zindulková Kristína	kristina.zindulkova@gmail.com

Program semináře

Otevřený prostor 2020

(Tučně jsou označeny názvy sezení, jejichž shrnutí najdete v tomto sborníčku.)

ČTVRTEK 6.ÚNORA

9:00 – 11:00 Společná příprava programu

11:30 – 13:00 Aktivity nadace R. Luxemburgové (Jiří Silný)

Jádro vs. obnovitelné zdroje – jak vysvětlit lidem, že atomová energie není řešení? (Milan Smrž)

Aktivní občan: Příčiny občanské lhostejnosti a možnosti aktivizace (Mojmír Vlašín, Olga Shirobokova, Markéta Jungová, Šárka Krčílková)

15:00 – 16:30 Socialismus a demokracie (Jan Májíček)

Občanské shromáždění (Milan Smrž)

Politický a environmentální žal: co to je a jak se mu bránit? (Pavel Holubec)

17:00 – 18:30 **Jak (z)měníme pravidla (Ivana Sládková)**

Co je levice? Jak ji skloubit s ekologií? (Naďa Johanisová, Josef Patočka)

PÁTEK 7. ÚNORA

9:00 – 10:30 Jakou volební alternativu potřebujeme (Jan Májíček)

Uhlíková daň s redistribucí aneb dvě mouchy jednou ranou (Anders Ekeland)

11:00 – 12:30 **Změnit systém – ano, ale jak? (Naďa Johanisová)**

Komunitarismus (Milan Smrž)

Limity jsme my: hrdinská cesta do politické izolace? (Anders Ekeland a Josef Patočka)

14:00 Výlet do Chocně

Úvod: EU Green New Deal (Standa Kutáček, Jiří Guth)

Žádné konkrétní požadavky v Pařížské dohodě – co uděláme? (Anders Ekeland)

Jak založit divadlo s politickou a ekologickou tematikou (Mojmír Vlašín)

SOBOTA 8. ÚNORA

9:00 – 10:30 **Politická a ekonomická demokracie: jak má fungovat, jak funguje a jsme v demokracii schopni vyřešit klimatickou krizi?** (Lucka Smolková, Naďa Johanisová)

Co když je cílem hry si pohrát? (Ivana Sládková)

11:00 – 12:30 **Veřejné politiky Nerůstu** (Áron Tkadleček)

Tragédie a naděje zemědělské politiky (Jirka Guth, Karolína Silná, Yvonna Gailly, Šárka Krčilková)

15:00 – 16:30 **Co se povedlo zelenému hnutí České republiky za posledních 20 let?** (Olga Shirobokova)

Zdroje jsou? Aneb kdo zaplatí spravedlivý přechod (Jan Bittner)

Klimatická krize a co dál? Mapa ekosystému klimatického hnutí a co v něm chybí (Kristina Zindulková)

17:00 – 18:30 **Kdo upeče koblihu? Ekonomická alternativa pro 21. století** (Vendula Couvreur)

Strach, naděje a komunikace (Kristina Zindulková, Josef Patočka)

Sociálně ekologické alternativy: Amišové, Bhútán, Kuba a Tamera (Mojmír Vlašín, Jirka Guth)

Seminář *Otevřený prostor: Hledají se demokratické, sociální a ekologické politiky* pořádal Trast pro ekonomiku a společnost ve spolupráci s Ekumenickou akademií, Katedrou environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně a hnutím Limity jsme my.

Poděkování za finanční podporu semináře:

Poděkování za finanční podporu tisku tohoto sborníku:

Sborník ze semináře Otevřený prostor 2020:
Hledají se demokratické, sociální a ekologické politiky

Editovali: Lucie Sovová, Nad'a Johanisová, Filip Siblík

Recenzoval: Vladan Hodulák

Vydavatel:

Trast pro ekonomiku
a společnost

Trast pro ekonomiku a společnost

Údolní 33

602 00 Brno

www.thinktank.cz

info@thinktank.cz

1. vydání, 2020

Grafická úprava a sazba: Dominika Grohmann

Tisk: Beez Bee s.r.o., Mlýnská 56, 602 00 Brno, www.beezbee.cz

Autory všech fotografií jsou účastníci a účastnice semináře.

Všechny fotografie byly pořízené na semináři.

Toto dílo je licencováno pod licencí Creative Commons Attribution – NonCommercial – NoDerivs 3.0 Czech Republic

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/cz/>

ISBN 978-80-905331-3-4

9 788090 533134

**OTEVŘENÝ
PROSTOR**

OPEN SPACE

5.–9. února 2020

**Ekocentrum Paleta
Oucmanice, okres Ústí n. Orlicí**

ISBN 978-80-905331-3-4

9 788090 533134